

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМО-
ОЦІНКУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0539-1з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Ріпа Ольга Вікторівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Мосол Н.О.
Рецензент: к.психол.н. доцент кафедри
психології Гредінарова О.М.

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«_____» _____ 2020 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Ріпи Ольги Вікторівни _____

1. Тема роботи Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку дитини молодшого шкільного віку. _____

керівник роботи Мосол Н.О. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 4031-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати теоретичні аспекти вивчення впливу сім'ї на формування особистості; провести теоретичний аналіз поняття самооцінки; емпірично дослідити вплив стилю сімейного виховання на формування самооцінки у дитини молодшого шкільного віку.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 4 рисунки, 1 таблиця.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Мосол Н.О., доцент		
Розділ 1	Мосол Н.О., доцент		
Розділ 2	Мосол Н.О., доцент		
Висновки	Мосол Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ О.В. Ріпа

Керівник роботи _____ Н.О. Мосол

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю.В. Желєзнякова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 80 сторінок, 1 таблиця, 4 рисунки, 64 джерела, 2 додатка.

Об'єкт дослідження - самооцінка дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – залежність самооцінки дитини молодшого шкільного віку від стилю сімейного виховання.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості самооцінки дитини молодшого шкільного віку, та її залежність від стилю сімейного виховання.

Гіпотеза дослідження: стиль сімейного виховання батьків впливає на самооцінку дитини молодшого шкільного віку.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування.

Наукова новизна полягає в теоретичному й експериментальному дослідженні питання взаємозв'язку самооцінки дитини та стилю сімейного виховання, обґрунтовано важливість впливу міжособистісних відносин у сім'ї на особистість дитини молодшого шкільного віку. Результати роботи можуть бути використані психологами та педагогами у просвітницькій та консультативній роботі з батьками з метою формування усвідомленого батьківства, розуміння відповідальності батьків за психологічне здоров'я дитини.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

СІМ'Я , ОСОБИСТІТЬ, САМООЦІНКА, МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР,
СТИЛЬ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ.

SUMMARY

Ripa O.V. The Impact of Family Education Style on the Self-Esteem of Junior School Age Child.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (63 items, of foreign origin). The qualifying work volume is 80 pages long, 60 of them – main text. There are 1 table and 4 illustrations.

The qualifying work gives theoretical survey and describes the experimental research of children's self-esteem, and definition test parenting style. The master thesis is composed of 3 chapters each of them determines the child's level of self-esteems and testing parents to determine the style of family education.

The research object: Self-Esteem of junior school age child.

The research subject: Dependence of self-esteem of junior school age child on the family education style.

The research goal: is to theoretically substantiate and experimentally investigate the peculiarities of self-esteem of junior school age child, and its dependence on the family education style.

The research tasks are:

- To analyze the psychological literature on the problem and identify theoretical and experimental approaches to the problem self-esteem of junior school age child and linking to parenting style;
- To reveal the psychological essence of the concept of self-esteem;
- To define how the influence of parenting style affects a child's self-esteem;
- To develop and test the children to determine the level self-esteem and testing of parents to determine the style of family education.

Chapter 1 « Theoretical study and disclosure of the concept of the family and its role in the formation of the child's personality. Analysis of the styles of family education and the types of modern communication between children and parents.

In the Chapter 2 «Features Formation of self-esteems at primary school age». The concept of self-esteem, the role of education in the development of self-esteem, the influence of the family and the teacher on the formation of self-esteem child.

Chapter 3 «Investigation of the influence of the parenting style on the self-esteem on junior school age». Description of the study. Analysis of results and conclusion.

Key words: family, personality, self-esteem, junior school age child, style of family education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....	10
1.1. Сім'я як основа розвитку дитини.....	10
1.2. Вплив сім'ї у формуванні особистості	14
1.3. Стилi сімейного виховання та їх вплив на формування особистості дитини.....	17
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	27
2.1. Психологічний зміст поняття самооцінки.....	27
2.2. Специфіка виховання дитини молодшого шкільного віку та її вплив на самооцінку.....	31
2.3. Роль вчителя у формуванні самооцінки молодшого школяра.....	40
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	48
3.1. Організація і методи дослідження.....	48
3.2. Аналіз отриманих результатів.....	50
3.3. Практичні рекомендації щодо формування адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.....	60
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливою частиною у встановленні дитини у суспільстві, а саме у колективах таких як клас, школа, спортивні або творчі гуртки, є самооцінка. Бо вона являє собою основу умілого будування складних для дитини відносин з іншими людьми. Лише завдяки вмінню аналізувати власні здібності та вчинки, надавати їм ту чи іншу оцінку дитина може зрозуміти власну цінність, і завдяки чому побудувати особисту самооцінку.

Самооцінка на кожному віковому етапі людини є дуже важливою, тому що вона безпосереднім чином впливає на якість перш за все психологічного, а згодом і соціального життя. Але самооцінка дитини є дуже сприйнятливою, на неї впливає кожен день багато зовнішніх факторів таких як: вчитель, однолітки, кіно, але особливим чином і найголовнішим впливає саме сім'я. Родина є основою основ для ще не встановленої та не зміцненої самооцінки дитини. Насамперед сім'я є визначаючим фактором у встановленні особистості дитини, а згодом і її життєвого шляху та особистого вибору. Батьки виступають основним мірилом норми та прикладом для наслідування. Дитина не аналізує погані чи добрі стосунки у батьків, він просто копіює їх життя складаючи у підсвідомість життя батьків як еталон. Тому діти від народження отримують установки, ролі, систему поглядів, методів будування відносин у суспільстві, а також емоційний, когнітивний, соціальний і навіть фізичний шлях розвитку власної особистості.

Аналізуючи самооцінку можна продемонструвати, як саме самооцінка ілюструє нервово - психічне здоров'я дитини молодшого шкільного віку. Сім'я є тим джерелом сили, натхнення та ресурсом для дитини яке безпосередньо може вплинути на її якість життя як у школі, так і взагалі у суспільстві. Саме стосунки у сім'ї є основною проблемою неадекватної самооцінки у дитини як у завищений так і в занижений бік.

Діти з завищеною самооцінкою часто мають вдома дуже ліберальні стосунки зі старшими. Батьки таких дітей будують стосунки на постійній похвалі, навіть коли вона незаслужена. Це діти які не отримують покарання за погану поведінку і взагалі не звикли відповідати за власні вчинки. Такі діти отримують все що забажають. Вимоги до дитини, її поведінки, способу життя - дуже м'які.

Діти із заниженою самооцінкою у більшості отримують постійне незадоволення батьків. Щоб вони не робили батьки хочуть краще, більше, ідеальніше, таких дітей порівнюють з іншими, ставлять високі вимоги до навчання, поведінки, перемог на спортивних секціях. В результаті дитина не буває задоволена собою і вважає, що любов батьків треба лише заслужувати.

Адекватна поведінка формується у дітей із гнучкою системою виховання, де є покарання, що не є перед усім жорстоким чи принизливим а також за допомогою похвали та отримання визнання у сім'ї. Батьки не купують дитину и не бажають догодити їй, а будують стосунки відходячи від власного авторитету.

У дітей із високою самооцінкою але не з завищеною, багато уваги у сім'ї приділяється дитині її інтересам, здібностям, будуванню довірливих стосунків між батьками і дітьми, але разом з тим ці стосунки досить вимогливі. В таких стосунках якщо дитина заслужила похвалу чи визнання її із задоволенням хвалитимуть.

Діти із заниженою самооцінкою мають багато свободи вдома, їх ніхто не обмежує не мають вимог до поведінки чи навчання, дитина відчуває це на підсвідомому рівні як байдужість батьків до неї.

Об'єкт дослідження - самооцінка дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – залежність самооцінки дитини молодшого шкільного віку від стилю сімейного виховання.

Мета дослідження - – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості самооцінки дитини молодшого шкільного віку, та її залежність від стилю сімейного виховання.

Гіпотеза: передбачаємо що стиль сімейного виховання батьків, впливає на самооцінку дитини, молодшого школяра.

Передбачаємо що зміна стилю сімейного виховання може змінити рівень самооцінки дитини молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури, з проблеми самооцінки.
2. Розкрити питання сімейного виховання, його вплив на самооцінку дитини, та його роль у формуванні особистості. Проаналізувати стилі сімейного виховання.
3. Провести дослідження самооцінки дітей молодшого шкільного віку.
4. Провести дослідження батьків на виявлення стилю сімейного виховання.
5. Дослідити взаємозв'язок стилю сімейного виховання батьків та самооцінки дитини.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування.

Наукова новизна полягає у вивченні впливу сім'ї та особливо стилю виховання дитини на формування її самооцінки у дитини молодшого шкільного віку. Подальше використання цієї інформації для корекції у вихованні дітей.

Практична значущість: полягає у розробці та впровадженні програми заохочення батьків до здорових стосунків у сім'ї. Актуалізація теми родини та важливості відповідального виховання дитини, що буде згодом дорослою частиною суспільства.

Кожна сім'я яка виховуючи дитину повинна розуміти наскільки важливою є для дитини здорова психологічно, фізично, та емоційно родина. Тому що основа майбутнього для дитини, є саме родина, у якій вона народилась живе та дорослішає, отримуючи найголовніший досвід у житті, який буде слугувати дитині усе його життя. І саме від батьків залежить чи буде цей досвід позитивним

та стане підтримкою у майбутньому, чи навпаки буде руйнувати життя дитини та заважати будувати стосунки та поважати самого себе або інших людей.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 64 найменувань та 2 додатків на 6 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 69 сторінок. Робота містить 2 таблиці та 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.

1.1. Сім'я як основа розвитку дитини

Родина це перше і головне середовище яке оточує дитину від її народження. Тому вплив сім'ї на дитину неможливо недооцінити, саме вона стає основою світу у перші 3 роки життя дитини, а згодом тим місцем де вона повинна відчувати безпеку, любов та підтримку.

Розглянемо поняття сім'ї як об'єкт соціології де Харчев А.Г. пояснював її як – соціальна група, яка складається з людей, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [60,75].

Виходячи з цього визначення можна зрозуміти, що сім'я це маленьке відособлене суспільство зі своїми правилами, законами, та стосунками між членами цього суспільства. На протязі існування людей як виду, саме сім'я стала першою соціальною групою, яка згодом дала поштовх у культурний ріст усього людського виду. І до сьогодні залишається основою суспільства, яка дає можливість кожній людині бути приналежною до певної соціальної групи назва якої - родиною.[52,1] Тобто можна зрозуміти, що це не лише зручний та прийнятний спосіб життя цивілізованої людини, а ще на початку існування людства, це була необхідна структура, яка давала людині можливість виживання, розмноження та турботи про потомство.

Саме у родині дитина отримує перший життєвий досвід, вчиться як поводити себе в тих чи інших обставинах, спостерігає та копіює поведінку батьків.

Головною методикою виховання є приклад, і саме від того який приклад показують у сім'ї залежить як саме буде поводитись дитина [38, 20].

Певним чином ми розуміємо що сім'я має різний фактор впливу на дитину, як позитивний, так і негативний. Позитивні, фактори сім'ї - дають дитині можливість отримати таку турботу, любов, прийняття, яку можна отримати лише серед рідних людей. Разом з тим наголошую що й найбільшу шкоду дитині може дати так само родина, але в її негативнім виді[43,1].

Сімейне виховання відбувається в процесі життя - у відносинах близькості, у справах і вчинках, які здійснює дитина. Зі своїх відносин до батька, матері вона засвоює перші обов'язки перед суспільством. У сім'ї дитина рано привчається до праці. Під впливом сімейних принципів і всього сімейного укладу виховується твердість характеру, гуманізм, зосереджений розум. Саме в сім'ї дитина спостерігає й відчуває почуття любові до батьків і сама одержує від них цю любов і ласку [46, 3].

Сімейне виховання - це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків, з повсякденним впливом сімейного побуту на дитину[29,306].

Особливе значення у процесі соціалізації мають ранні стадії онтогенезу людини. В сім'ї дитина взаємодіє з батьками, іншими дітьми, з найстаршим поколінням. Всі ці взаємодії складаються в рамках однієї групи – сім'ї. Саме через цю групу у свідомості дитини, закладається перше уявлення про зовнішній світ [50,91] Отже головним осередком соціалізації і становлення особистості і до сьогодні вважається сім'я. Це і не дивно бо саме у родині дитина проводить найбільшу кількість часу, і най значущій період свого життя, коли психіка людини лише формується під впливом оточуючого родинного кола. Отже сім'я здійснює вирішальний вплив на розвиток дитини, задаючи вектор її соціального, морального і особистісного розвитку. Наявність емоційних фігур ідентифікації – батьків – створює умови для засвоєння дитиною соціального досвіду: інтерналізації цінностей й рольових моделей поведінки, формування Я-концепції [50, 93]. Саме тут закладаються основи особистості дитини і до того часу як ди-

тина йде до школи її особистість вже наполовину сформована. А вже у школі дитина відточує отримані вдома знання та переводить інформацію у власний досвід, через навчання, спілкування, взаємодію із старшими дорослими і в цей час важливим є його самооцінка.

Також важливим фактором у формуванні особистості грають стосунки «діти-діти». Суттєвий вплив на дитину здійснює кількісний склад сім'ї. Багатодітна сім'я позитивно впливає на дитину, тому що дитина отримує спілкування із ровесниками, отримує підтримку захист та оцінку власних дій. Дитина бажає бути прийнятою не лише батьками але й братами чи сестрами. Важливу роль у взаємостосунків між дітьми складає те що ці стосунки впливають на психосоціалізаційний розвиток дитини [52, 93].

Але деякі фактори, пов'язані зі складом родини, станом її внутрішніх стосунків або виховна не вірними позиціями батьків, можуть викликати зниження виховної здатності родини. Ці фактори можуть приводити до порушень у поведінці дітей і навіть до негативних проявів у формуванні їх особистості [43, 56].

Сьогодні сучасні родини потерпають від великої кількості негативних змін. Деякі з них мають об'єктивний характер та обумовлені економічними негараздами, політичною нестабільністю, низкою соціальних чинників, що позначаються на характері внутрішнього сімейного життя.

Негативні зміни, що мають об'єктивний характер:

- збільшення кількості сімей з низькими і дуже низькими доходами,
- погіршення матеріального забезпечення дітей;
- зубожіння інтелігенції, зокрема вчителів, лікарів, представників культури і науки тощо, що призводить до знецінення освіченості та до морального зубожіння суспільства;
- більшість сучасних бабусь і дідусів віддають перевагу своїй роботі а не родині. Вони прагнуть соціального визнання, відчуття своєї значущості для суспільства і не виховують онуків.

Але зростає і кількість *негативних змін, що мають суб'єктивний характер*:

- підсилення нервової напруженості, зростання кількості стресів, екстремальних ситуацій, які доводиться розв'язувати сім'ї, тому збільшується кількість сімей, в яких звичайними стають сварки, незгоди, непослідовність вимог до дитини, емоційна неврівноваженість у спілкуванні з нею;
- формалізація стосунків дорослих членів родини з дитиною - наслідок зайнятості батьків, скорочення часу, відведеного для спілкування з дітьми;
- відсутність справжнього культу материнства, жіночності;
- в переважній більшості сімей матері працюють, цим самим знецінюється їхня праця з догляду і виховання дитини. Працююча мати виявляє менше ніжності і турботи, часто буває занадто вимогливою і жорстокою у взаєминах з дитиною;
- переважання у багатьох сучасних сім'ях матеріальних орієнтацій над духовними, що сприяє виникненню тенденції до прояву у дитини прагматизму, скнарості, зневажливого ставлення до етичної сфери взаємин [31, 15].

Спокійні здорові стабільні стосунки у родині є запорукою нормального розвитку психіки та нервової системи у дитини. Але так буває нажаль не завжди, і зараз існує велика кількість не повних сімей де батьки по певній причині не живуть разом або навіть розлучаються, для дитини це стає великою проблемою психологічного характеру. Цей біль та образа залишаються з людиною на завжди і це неможливо виправити, можливо лише пом'якшити ситуацію.

Зараз у суспільстві проблема розлучень набула великої ваги тому що відсоток розривів стосунків різко збільшився, а це несе за собою збільшення травмованих дітей, яким потрібна увага та допомога у вирішенні внутрішніх проблем. Після втрати одного з батьків а інколи і двох одразу, дитина отримує такі розлади як невроз, фобії, проблеми зі сном, депресії та звісно на ряду з усім вище сказаним самооцінка дитини різко змінюється у неадекватний бік.

Негативна атмосфера напруження, агресії, конфліктів діють на дитину дуже погано. Дім перестає бути місцем де дитина отримує таке бажане відчуття безпеки, любові, турботи, уваги. Немає прикладу для наслідування немає опори і в такі моменти дитина уже з молодшого шкільного віку починає шукати те місце де вона отримує бажане прийняття, любов та відчуття сімейності, і далеко не завжди знаходить його у дійсно достойної людини.

Потрібно пам'ятати що чим довше конфлікти у родині тим сильніший їх негативний вплив на дитину [49, 32].

1.2.Вплив сім'ї у формуванні особистості

Найбільший вплив на становлення дитини сім'я має в період до 3 років, бо в цей час дитина безпосередньо і постійно знаходиться у середовищі своєї родини. Головною фігурою для дитини з народження є мати або людина яка її замінює, це постійні та глибокі стосунки які дають дитині можливість відчувати єднання та прихильність яка необхідна для нормального зростання та розвитку дитини. Але окрім матері основний вплив від сім'ї починається після того як дитина освоює пряме ходіння, мову та можливість вступати у різноманітні контакти. У ранні роки спілкування зводиться до різноманітного впливу на емоційну сферу дитини, а також на його поведінку бажання навчити дитину правилам гігієни, поведінки у різноманітних соціальних місцях. Після трьох років додається спілкування з однолітками, інші дорослі, це вихователь у садочку, няня, керівник гуртка тощо, дитина починає отримувати новий досвід та спосіб соціальної взаємодії під час якої вчиться новому у цих стосунках, але сім'я все одно залишається основою життя дитини. У дошкільному віці сімейний вплив переходить також на розкриття у дитини таких навичок як допитливість, наполегливість, адекватна самооцінка, доброта, бажання досягати успіхів, чуйність, а також моральні якості особистості, такі як чесність, порядність, терпіння, тактовність тощо. Тут у цьому процесі не останню роль грають однолітки з якими дитина граючись у сюжетно-рольові ігри отримує досвід у будуван-

ні стосунків та емоційний і психічний розвиток особистості відповідний дитині дошкільного віку [51, 44].

Із вступом до школи виховний вплив родини дещо зменшується через те, що дитина велику кількість досвіду отримує у стосунках в школі. Велику кількість часу тепер дитина проводить серед однолітків, та вчителів отримуючи можливість спілкування у різноманітнім контексті, за різноманітним приводом. Вплив родини у цей час змінюється якісно. Дорослі концентрують увагу на тих якостях у дитини які відповідають за якість навчання, допомагають будувати стосунки з різними людьми як у школі так і поза нею. Під час навчання дитини у молодшій школі вплив родини та школи тим не менш залишається приблизно однаковим. Але необхідно підкреслити що вміння адаптуватись, будувати стосунки, мати сміливість розвиватися у суспільстві напряду залежить від того, що саме вклали у дитину дома, як саме будували стосунки та чому і як вчили [51, 45].

Далі розглянемо таке поняття як функціональність сім'ї. Хотілось би наголосити що існують функціональні та дисфункціональні сім'ї.

Функціональні – це ті які справляються з поставленими перед нею зовнішніми та внутрішніми завданнями, виконує свої функції , внаслідок чого задовольняються потреби як потреби сім'ї в цілому , так і окремого її члена.

Дисфункціональна сім'я – це та у якій систематично не задовольняють базові потреби членів її сім'ї і не вирішують основні завдання, специфічні для кожної стадії життєвого циклу сім'ї. Існують різні підходи до класифікації дисфункціональних видів сімей [60, 12].

За класифікацією Т.А. Стефановської відносять:

- конфліктні,
- аморальні,
- педагогічно не спроможні,
- та асоціальні.

Відповідно до кожного виду дисфункцій можна зрозуміти що дитина в такій родині буде мати певні труднощі під час дорослішання, та уже згодом у дорослому житті [63,1].

Наприклад конфліктні сім'ї – це вид стосунків в яких спілкування батьків носить конфліктуючий негативний характер, супроводжений брутальністю та скандалами. При цьому почуття любові та поваги руйнується а діти ростуть дратівливі, неврівноважені, злі. Напружені стосунки та атмосфера у родині згодом штовхають дитину на вулицю, де вона часто входить до груп із асоціальною спрямованістю [63,1].

Аморальна сім'я – у такій родині батьки конфліктують не лише один з одним а й із суспільством в цілому, із загально прийнятим способом життя. Ця сім'я відрізняється відсутністю усіляких моральних та етичних норм. Діти таких сімей мають бажання завойовувати симпатії інших, але не вміють цього робити й часто йдуть шляхом правопорушень. Це діти часто безпритульні, напівголодні, жертви наруги від батьків та інших дорослих[63,1].

Педагогічно не спроможна сім'я характерна тим що батьки мають низький рівень педагогічної культури. Свідомо налаштовують дітей проти вчителів, та проти усіляких нормам суспільства, виховуючи в дитині бажання бути у конфлікті зі світом. Така дитина втрачає орієнтацію у світі, згодом має власні комплекси [63,1].

Асоціальна сім'я. Її члени мають негативну спрямованість до цінностей, ідей, інтересів суспільства. Зовні вони демонструють гармонію відносин, згуртованість. (сім'я театр , сім'я з кумиром). Діти як правило не доброзичливі до товаришів, принижують інших дітей, скептично відносяться до інтересів навколишніх, до колективу[62,2].

Виділяють сім факторі що впливають на функціональну систему сім'ї, які визначаються як критерії сімейного неблагополуччя:

- Структурні дефекти,
- Дефекти виховної позиції,
- Дефекти матеріально-побутового характеру,

- Дефекти соціально значущих особистісних якостей батьків,
- Дефекти соціально значущих особистісних якостей дітей,
- Дефекти подружніх взаємин,
- Дефекти стабільності шлюбу [43,52].

Сімейне не благополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Дитяче виховання в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається різноманітними проблемами у емоційному та поведінковому прояві дитини такому як рання втрата у потребі спілкування з батьками, замкненість, егоїзм, конфліктність, впертість, неадекватна самооцінка, яка може бути як завищена так і занижена, в наслідку чого дитина отримує не впевненість у своїх силах, озлобленість, жорстокість, недисциплінованість, страх, сором'язливість та інше в залежності від ступню заниження та завищення самооцінки [43].

Якщо ж взагалі підіймати тему сімейних відносин то слід зазначити що головна відповідальність покладається на батьків тому що саме вони роблять сім'ю функціональною чи дисфункціональною. Саме батьки формують той теплий та доброзичливий клімат у сім'ї, ставлення до дитини яке безпосередньо впливає на сприйняття дитиною самої себе та її самооцінки.

1.3 Стилi сімейного виховання дітей та їх вплив на формування особистості дитини

Взаємини батьків та дітей – є культурно-історичний феномен, який знаходиться під впливом суспільних норм і цінностей. Саме взаємини з батьками є фундаментом усіх інших соціальних зв'язків дитини. Крім того, вони відіграють визначальну роль у розвитку самопізнання: через них дитина оволодіває досвідом ставлення не тільки до інших, але й до самої себе. Протягом тривалого розвитку психологопедагогічної науки і практики проблема дитячо-батьківських взаємин залишається незмінно актуальною [62, 120].

Одним з найважливіших факторів формуючих гармонійно розвинену особистість дитини, є виховні позиції батьків, які визначають загальний стиль виховання. Загалом було сформовано оптимальну та не оптимальну батьківські позиції [57,18].

Оптимальна позиція така, що відповідає у батьківській позиції вимогам адекватності, прогностичності і гнучкості. Тут адекватність це уміння батьків бачити та розуміти індивідуальність своєї дитини, помічати зміни у його душевному стані. Гнучкість - це зміна тактичного впливу на дитину в умовах змінних обставин. Гнучка позиція батьків повинна бути прогностичною, тобто батьки мають розуміти подальші можливі варіанти розвитку подій. Така позиція заявляє, що не дитина повинна вести за собою батьків, а навпаки. Лише у такій батьківській позиції можливо встановити оптимальну дистанцію, можливо виховати достатньо незалежну і самостійну дитину [57,163].

В дисгармонійних родинах, де виховання дитини отримало проблемний характер, доволі ясно виділяється зміна батьківської позиції по усім трьом показникам. Батьківська позиція не адекватна, втрата гнучкості, стають незмінними й не прогностичними [57, 163].

Якщо беремо за основу те що стосунки в родині взаємозалежні, їх описують через три ролі які виконує дитина. З теорії А.С. Співаковської, роль дитини можливо виділити у дисгармонійних сім'ях, де стосунки будуються на основі шаблонів та стереотипів. Ця роль тлумачиться через певних набір шаблонів поведінки стосовно дитини у родині, як об'єднання почуттів, оцінок, очікування стосовно дитини від дорослих членів родини. Найбільш типові чотири ролі:

- Улюбленець – виникає тоді коли між батьками немає глибоких почуттів і вони заповнюють цей вакуум дитиною.
- Бебі – тут навпаки сильна близькість між батьків залишає дитину назавжди просто дитиною з певними обмеженими правами.
- Козел відпущення – така роль дитини виникає тоді коли батьки мають велику кількість претензій незадоволення один одним, і дитина стає тим хто відводить напруження батьків на себе.

- Примиритель – дитина у такій ролі змушена грати дорослого, регулювати конфлікти та налагоджувати стосунки між батьками, дитина має головну позицію у родині [57, 170].

Також А.С. Співаковська відмічає що багато авторів вивчаючи стосунки між батьками та дітьми аналізують ступінь емоційності у стосунках. Звернемося до характеристики крайніх видів, інші ж відрізняються ступенем вираження емоцій.

1. Родини в яких стосунки будуються на любові та прийнятті один одного. Коли дитина стає центром інтересу дорослого. Батьки такого типу чуйні, турботливі, уважні, багато часу проводять з дітьми, турбуються як за фізичний так і за емоційний та психологічний розвиток.

2. Родини у яких стосунки будуються на основі не прийняття, та відторгнення дитини. Ненависть до дитини, не бажання турбуватись про неї. Такі батьки не уважні у стосунках з дитиною, жорстокі, уникають її, байдужо ставляться до її бажань та прохань

[57,161].

Але найбільш точною оцінкою виховання буде не в одному аспекті, а одразу в декількох. Поведінку батьків можна умовно поділити на емоційний аспект стосунків з дитиною, та поведінковий. З цього виходить чотири типи виховання:

- Тепле обмежуюче виховання, яке характеризується емоційно яскравими стосунками до дитини з зайвим контролем за його поведінкою.

- Тепле ставлення до дитини і разом з тим надання дитині самостійності та ініціативи.

- Холодно дозволяючі стосунки, при цьому деяка холодність до дитини, недостатність батьківських почуттів поєднуються з достатньою кількістю свободи та самостійності.

- Холодні обмежуючі стосунки, які приводять до постійної критики дитини, знецінення дитини, а інколи і взагалі до заборони самостійності [57].

Аналізуючи ці типи виховання можна зрозуміти, що головною вирішальною ланкою у житті та розвитку дитини грає саме родина та спосіб виховання дитини. Багато в чому стиль того чи іншого виховання залежить від самого характеру та поведінки батьків. Тобто дитина певним чином є заручником ситуації і може лише підлаштовуватись під батьків та їх спосіб виховання. Звичайно під час цього виховання ми отримуємо різних дітей з різним ставленням до себе, своїх талантів, зовнішності, вмінь та знань. Загалом можна зробити висновок, що саме батьки безпосереднім чином впливають на самооцінку дитини, як у адекватну так і в неадекватну сторону[57].

Велике значення у становленні самооцінки у дитини грає сам стиль сімейного виховання, який обрали батьки в тій чи іншій родині. Нижче буде описано стилі сімейного виховання їх особливість та вплив на самооцінку дитини.

Перший стиль сімейного виховання є авторитетний (або ще його називають демократичний, чи співпраця) – батьки заохочують дітей до особистісної відповідальності та самостійності дітей відповідно до їх вікових можливостей. Діти включені до обговорення сімейних проблем, залежно від віку дитини. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки, і прагнуть допомогти їм, чуйно ставлячись до їх запитів. При цьому батьки виявляють твердість, піклуються про справедливість та про послідовне дотримання дисципліни, яка згодом формує правильну, відповідальну соціальну поведінку. [61,122]

Другий стиль це ліберальний (потурання, поблажливий, гіпоопека) - дитина практично не знає заборон, та обмежень з боку батьків, належним чином не направляється у власному виборі. Батьки такого стилю часто не вміють, не знають або не бажають керувати власними дітьми. Такі діти згодом мають конфлікти з тими, хто їм не потурає, не враховують інтересів інших людей окрім себе, не готові до обмежень та відповідальності. З іншого боку прояв потурання дитина сприймає як байдужість та відчуває тривогу, страх та невпевненість[61, 122].

Третій стиль це авторитарний (автократичний, домінування, диктаторський) – усі рішення приймають батьки, які вважають що дитина повинна безу-

мовно підкорятися їх волі, їх авторитету. Батьки такого стилю виховання часто обмежують самостійність дитини, не вважаючи за потрібне обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи це жорстким контролем, заборонами, доганами та фізичним покаранням. У більш старшому віці такий стиль виховання породжує конфлікти та ворожість, діти бунтують, чинять опір, у підлітковому віці стають дуже агресивні та можуть залишити дім. Боязкі діти привчаються у всьому слухатись батьків, не роблять навіть спроб вирішувати щось самостійно. Такий стиль виховання у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини або страху перед покаранням. Такий стиль виховання виключає можливість душевної близькості з дитиною, тому між батьками та дітьми рідко виникає почуття прихильності, що дає дитині постійний стан ворожості до світу, не довіри та підозрливості до оточуючих [61, 123].

Четвертий і останній це індіферентний стиль при цьому разом із низьким рівнем вимог о дитини, повної безкарності ще додається низький рівень емоційної чуйності. Батьки такого стилю не турбуються про те що задовольнити потреби дитини. Це викликає у дитини тривожність, відчуття не потрібності, емоційну дисоціацію та не здатність будувати довгі стосунки [61, 123].

Досліди впливу різних стилів виховання та розвитку дитини, та формування дитячо - батьківських стосунків демонструють, що найбільш позитивним є виховний процес який проходить через авторитетний стиль взаємодії, в той же час інші стилі такі як авторитарний, ліберальний та індіферентний призводять до порушення особистісного росту та до дисгармонії міжособистісних стосунків батьків та дітей [61].

Головною задачею батьків у кожній родині є забезпечення гармонійного розвитку дитини, бо це є основа формування здорової психологічно і емоційно людини, та формування гармонійної особистості в цілому. Якщо кожна родина буде розуміти важливість своєї ролі у створенні майбутнього власної дитини, це дасть великий поштовх у розвитку суспільства бо усе суспільство і складається із мікросистем які ми називаємо сім'єю. Складнощі та відхилення негативно впливають на формування особистості дитини, на рівень агресії, харак-

тер, самооцінку, та інші якості. Такі діти частіше за інших будуть мати проблеми із тривожністю, само ідентифікацією, із налагодженням стосунків у колективі, відсутністю друзів, поганою успішністю у школі, у таких дітей часто розвиваються фобії та багато чого ще [57, 24].

Потреба у спілкуванні починається з перших днів життя, дитина бажає відчувати що вона не сама, що є дорослий який дасть їжу, захист і тепло, це все відбувається на рівні інстинктів. І якщо дитина в цей час не отримує достатню кількість уваги як сенситивну так і вербальну то дитина починає деградувати не лише психічно але й фізично [54].

Переривання дитячо-батьківських стосунків із різних причин є дуже негативним та деструктивно впливає на розвиток дитини. Сім'я це те місце де дитина може отримати все необхідне для розвитку і спілкування. Великий вплив на дитину мають як узгоджені так і дезорганізовані стосунки у батьків. Існує установлення та перевірена закономірність що діти із не благополучних родин, де фактом життя були постійні конфлікти, сварки, агресія, виявляються не готові до сімейного життя, а сім'ї таких людей розпадаються набагато частіше ніж у тих що жили у здорових сім'ях. Конфліктна атмосфера у родині де зростає дитина накладає складнощі на усе життя, тому що ані матеріальний ані соціальний статус родини не замінить дитині гармонійні теплі та спокійні стосунки у родині [57, 180].

Емоційні стани батьків діти дуже гостро сприймають у будь якому віці. Там де стосунки мають важко негативний характер, діти зазвичай мають відхилення від норми у розвитку психіки або навіть фізичні відхилення. Коли дитина зростає у таких умовах її психіка не має перед очима позитивного прикладу для наслідування тому дитина може не засвоїти для себе понять справедливості, любові, довіри і дружби просто тому що не бачила цього у власній родині, у своїх батьків. І немає сенсу говорити чи показувати приклад інших стосунків у сусідів чи друзів або тим більше у кіно, це усе не його життя, це не реально існуючий приклад тому для дитини є пустим звуком. У дітей зростаючих у сім'ях агресивного типу помітно більше розладів нервової системи. Діти мають про-

блеми з аномаліями психіки частіше коли батьки мають ненормальні стосунки. [57,120].

Експериментально доведено що діти які мали добрі, емпатичні, стосунки побудовані на довірі та повазі, в них активніше формуються так якості як доброта, співпереживання, вміння вирішувати конфліктні ситуації, проявляти турботу та інше. Вони більш адекватно сприймають власний образ «Я», власну цілісність, а згодом і почуття власної гідності. Все це робить їх більш відкритими комунікабельними, і забезпечує повагу серед одноліток [57].

Як саме і через що, батьки негативно впливають на особистість дитини розглянемо нижче.

Авторитарне відношення до дитини під час якого необхідні якості не формуються взагалі або спотворюються. Особливість такого виховання є негативний емоційний стан стосунків який згодом приводить до жорстокості та болячого сприйняття себе. Оскільки дитина ще маленька і її досвід не великий тому вона робить висновки про те що світ взагалі дуже жорстокий, бо якщо так до мене відносяться найближчі люди то інші чужі будуть ще більш негативні агресивні і злі, тому дитина несвідомо насторожено та негативно відноситься до оточуючих її людей. [57, 123].

Успіх батьків у вихованні дитини відбувається лише тоді коли пояснення та педагогічні розмови не йдуть у розріз із прикладами як він бачить щодня вдома. Тобто можна сказати не важливо, що ви говорите важливо, який приклад для наслідування ви демонструєте тому, що дитина не слухає - вона бачить та бере за приклад для наслідування саме те що демонструєте ви. Так само важливим є соціально-культурний та духовний рівень батьків, їх готовність пояснювати життєві ситуації та їх головний зміст. Батьки вчать дітей як вести себе у суспільстві, як реагувати на ті чи інші обставини, і взагалі демонструють види реакції на ситуації життя, які згодом дитина повторює приймаючи за єдино вірний спосіб вирішення проблеми. Тому коли ви маєте труднощі на роботі або конфлікти у родині не демонструйте дитині деструктивний спосіб вирішення

проблеми через скандал або алкоголь, бо ваша дитина сприйме це на без свідомому що то є прийнятний спосіб вирішення проблеми [55].

Батьківська любов не є однозначно сто відсотковою та безумовною існують багато дослідів у вивченні феномену батьківських стосунків один з них добре представляє В.В.Варга та В.В. Столін вони визначають батьківські стосунки як систему різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, які обирає батько у спілкуванні з ним, особливостей у сприйнятті та розуміння характеру і особистості дитини її вчинків. Ними розроблений тест опитування який складається з п'яти шкал, який відображає різне ставлення до дитини [25, 46].

Нижче приведемо коротку характеристику шкал опитування і відповідно типів батьківських стосунків:

1. «Прийняття – відкидання » ця шкала має два типи будування стосунків, це прийняття та відкидання. Якщо виражено прийняття то дитина подобається батькам такою яка вона є, батько поважає індивідуальність дитини. При відкиданні батько не приймає дитину в усіх його проявах, немає довіри до дитини, відчуває до нього різні негативні почуття: злість, образу, розчарування, не повагу до його особистості [25, 46].

2. « Кооперація» при цьому типі стосунків батьки зацікавлені у справах та планах дитини, намагаються бути з ним на рівних, заохочують ініціативу та самостійність дитини, довіряють їй.

3. « Симбіоз» цей тип батьківських стосунків означає, що батько чи мати відчуває себе з дитиною одним цілим, намагається задовольнити усі його потреби та захистити від життєвих складнощів. Батько постійно відчуває тривожність за дитину сприймає її маленькою.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» Відображає авторитарний тип батьківських стосунків. При такому ставленні батько вимагає від дитини абсолютного послуху та дисципліни. Батько не здатен стати на бік дитини. Такий батько прискіпливо стежить за соціальним досягненнями дитини, його думками та почуттями тобто все під контролем дорослого.

5. «Маленький невдаха» такий тип стосунків говорить про те, що батько сприймає дитину як малого невдаху, та відображає бажання батька інфантилізувати дитину, дописати йому особистісну та соціальну неспроможність. Дитина уявляється слабкою та залежною від поганого впливу. І через це батько намагається контролювати дитину [25, 46].

Аналізуючи вище сказане ми розуміємо що стосунки між батьками не завжди сприяють здоровому розвитку дитини, її впевненості у собі. І важливо розуміти та проаналізувати як саме кожен з батьків будує стосунки з дитиною, у майбутньому це дасть результат у становленні особистості людини та вплине на її впевненість у собі, то своїх можливостях.

Часто діти молодшого шкільного віку страждають на тривожність. Причиною високої тривожності можуть бути через постійне незадоволення батьків навчанням та оцінками. Тобто якщо батьки постійно кажуть ти не встигаєш твої оцінки погані, залишишся на другий рік, то дитина починає тривожиться ще більше і з'являється страх не встигнути, бути гіршим, зробити помилку. Також коли батьки ставлять навчання на головне місце, дитина повинна бути відмінником і якщо цього не стається принижують та знецінюють дитину [57, 230].

Через це дитина ще більше тривожиться та її оцінки знижуються ще більше. Від цього страждає самооцінка дитини, з'являється сумніви у власних можливостях, не впевненість у собі і такі проблеми як :

- Бажання бездумно підкорятись дорослому,
- Діяти за шаблонами,
- Страх проявити ініціативу,
- Страх нового,
- Формальне освоєння знань та вмінь,
- Ставити цілі і йти до них.

Дорослі ще більш дають на дитину дитина ще більш напружена у результаті стає лише гірше. Щоб зупинити тривожність дитини необхідно перемкнутись із негативної концентрації на позитивні, тобто почати хвалити дитину за успіхи які він робить, хоч малі хоч великі. [57,231].

Є така проблема у віці молодшого школяра, як демонстративність – це дитина з завищеною потребою у визнанні його успіхів, бажання за всяку ціну бути у центрі уваги. Часто із такою проблемою стикаються батьки дітей які закинуті недолюблені, і таким чином вони гіпертрофовано отримують увагу батьків. Але як не дивно у це поле входять також залюблені діти, їх бажання мати усю увагу грає поганий жарт із ними. Головна задача таких батьків не конфліктувати і не бути емоційними кожен раз коли дитина має маленькі проступки, покарати лише тоді коли це дійсно щось серйозне, обходитись без нотацій, намагатись робити зауваження менш емоційно[57].

Якщо для тривожної дитина проблема постійне не задоволення дорослих то для демонстративної це недостатність похвали.

Відхід від реальності зазвичай спостерігається у дітей із поєднанням тривожності та демонстративності. ці діти також мають потребу у визнанні та увазі але тривожність не дає її реалізувати. Вони мало помітні, зручні, намагаються виконувати усі вимоги дорослих. незадоволення у потребі до уваги призводить до більшої пасивності, і ще більш ускладнює контактність дитини. У таких стосунках допоможе заохочення активності дитини, приділення уваги та похвала за добрі оцінки, а також допомога у пошуку творчої реалізації [57, 233].

У кризовій ситуації здається що нічого неможливо зробити але навіть тоді можливо змінити ставлення до ситуації, зняти важливість, подивитись на ситуацію зі сторони, і в кінці кінців зрозуміти що це тимчасово і усе пройде.

Виходячи з усього вище сказаного можна зрозуміти що стосунки в родині відіграють роль на усіх рівнях життя дитини і у фізичному, і у емоційному, психологічному, у здатності до будування стосунків, та здібності до навчання. Батьки це фундамент майбутнього яких закладається у перші роки життя дитини, а згодом розумно і з турботою підтримується щоб коли настане час йти у доросле життя і вирішувати там власні проблеми у дитини вистачало сил, ресурсів та досвіду у вирішенні життєвих задач.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 . Психологічний зміст поняття самооцінки.

У сучасному світі психології як науки питання самооцінки та її функції активно вивчаються як на пост радянському просторі так і на заході. Не існує єдиного представленого висновку на тему самооцінки, тому що кожне направлення у психології має за ціль вивчити та пояснити поняття із своєї концепції.

Загальне поняття самооцінки це – важливе особистісне утворення, яке приймає безпосередню участь у регуляції людиною своєї поведінки та діяльності, як автономна характеристика особистості, її центральний компонент, який формується при активній участі самої особистості та відображає якісний своєрідний внутрішній світ людини [29, 245].

Самооцінці відводиться центральна роль у загальному контексті формування особистості – її можливостей, активності, суспільної значущості. Підкреслюється що обрані людиною цінності складають ядро самооцінки, яке визначає специфіку її функціонування як механізму саморегуляції та удосконалення особистості. Іншими словами можна сказати що самооцінка особистості – це оцінка самої себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших людей. Від неї залежать взаємини людини зі сторонніми, його критичність, вимогливість до себе відношення до успіхів і невдач, і тим самим вона впливає на ефективність діяльності і подальшого розвитку особистості [12].

У дослідженнях самоусвідомлення велику та значущу роль виділяють самооцінці , вона характеризується стержнем цього процесу, показник індивідуального рівня розвитку особистості, інтегруючий початок та його особистий аспект, органічно вбудований у процес самопізнання. Самооцінка пов'язана з оцінюючим функції самоусвідомлення, складовими чого є емоційно – ціннісне

ставлення особистості до себе, відображаючи специфіку розуміння нею самого себе [12].

Так само аналізують термін самооцінки через аналіз «Я- концепції» де «образ Я» або «картина Я» недостатньо передають динамічний оцінюючий, емоційний характер уявлень індивіда про себе. Це більше відповідає першій, статистичній когнітивної складової Я-концепції, друга ж складова вбирає у себе поняття самооцінки як особисте судження про власну цінність. Часто самооцінка відображає ступінь розвитку індивіда, почуття самоповаги, власної гідності, позитивне ставлення до усього що входить до сфери його Я. Можна наголосити що низька самооцінка передбачає неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до власної особистості, знецінення своєї роботи та взагалі досягнень [51].

Важливу роль у формуванні самооцінки грає такий феномен як порівняння образів «реального Я» з образом «ідеального Я» тобто з власним вигаданим ідеалом того якою би хотіла бути людина. Тобто людина порівнює себе перш за все з тим не існуючим кращим варіантом самого себе. Можна зрозуміти, що якщо людина наближена до ідеального образу Я у своєму реальному житті, то вона буде мати високу самооцінку і відповідно якщо людина далека від того ідеального образу її самооцінка буде страждати [12].

Як саме формується самооцінка. Формування самооцінки відбувається у раннім віці коли дитина ще не може оцінювати свої вчинки, але поруч знаходяться дорослі які постійно кажуть йому що він «хороший» або «поганий». Спочатку дитина просто повторює те що чує, а згодом підбирає що коли і при яких обставинах йому про себе думати. Зазвичай дорослі активно підкріплюють те чи інше ставлення до себе. Згодом до цього зовнішнього впливу додається усе вище перераховане тобто ідеальний образ Я, обрані дитиною норми поведінки та правила які він вважає достойними та правильними. Так само важливим буде суспільство у якому дитина від 7 років починає будувати свою власну історію становлення особистості. Тут будуть і однолітки і вчителі і керівники гуртків. Можна наголосити що самооцінка не стала конструкція психіки і зі змі-

ною зовнішніх обставин, оточення, стосунків в родині в кращий чи гірший бік, можливі досягнення та наявність друзів та підтримки може змінити ставлення дорослої людини або маленької дитини до себе [51].

Але можна підкреслити, що по досягненні дитиною рівня 5 років вона набуває 80% ознак своєї особистості, й повною мірою може стосуватись її самооцінки. Але самооцінка є змінна, і під впливом виховання може змінюватись в той чи інший бік. Кожна вікова криза дає новий поштовх для аналізу власної самооцінки. Перехід із садочка у школу у 7 років, згодом криза підліткова яка починається у період статевого дозрівання та завершується у 20 років, криза середнього віку в період з 35 до 40 років, та пенсійна криза. Звісно самооцінка буде змінюватись але основою є перші роки життя дитини [51].

Навіщо ж взагалі потрібна самооцінка? Вона виконує регуляторну та захисну функцію, впливаючи на поведінку, розвиток особистості, її діяльність та спосіб будування стосунків з іншими людьми. Самооцінка створює основу для сприйняття власного успіху або невдачі, можливості досягнення цілей певного рівня, а саме рівня задоволення цієї особистості. Захисна функція самооцінки, допомагає людині мати певну стабільність та відокремленість особистості, розуміння власної гідності, але може й неадекватно сприймати досвід і тим самим заважати розвитку людини [12].

Самооцінка складається зі складного поєднання загальної самооцінки, яка відображає рівень самоповаги людини до себе, прийняття і не прийняття себе взагалі як особистості, та часткові самооцінки, відповідно до певних частин своєї особистості або частини життя, такої як робота або особисте життя та інше.

Самооцінку можна характеризувати за наступними параметрами:

- За рівнем: висока, середня, низька,
- За співвідношенням до реального успіху: завищена чи занижена,
- По ставленню: адекватна та не адекватна,
- За особливостями будови: конфліктна та безконфліктна [12, 57].

Самооцінка не завжди відповідає зовнішності, здатностям людини, особистим якостям знанням та вміння. Вона може бути адекватною, тобто тою що відповідає даним про людину, а може й не бути такою, тоді цю самооцінку називають неадекватною. [48, 8].

Не адекватність може бути як у бік завищеної так і у бік заниженої самооцінки. Тобто коли людина переоцінює свої можливості таланти та дані від природи така самооцінка буде завищена. Якщо ж людина маючи чудові результати діяльності або таланти чи можливості самостійно знецінює та принижає власні досягнення це є занижена самооцінка [48,6].

Обидва варіанти не є правильними та не корисними для психіки людини. В обох випадках порушується процес самоврядування людини. Відбуваються негативні процеси у самоконтролі. Люди з такою самооцінкою можуть бути причиною конфлікту. Людина із завищеною самооцінкою спілкується зневажливо, дуже різко та нетерпимо, має манеру не підбираючи слів виражати власну думку, чванливо та високо мірно вести себе по відношенню до інших. Звичайно це буде приводити до конфліктів та суперечок з людьми. Люди ж із заниженою самооцінкою мають проблему через критичність людей. Такі люди дуже вимогливі до себе та до інших, не пробачають помилок собі і звісно іншим, постійно помічають недоліки та помилки інших. Проблемою і конфліктом і стає саме це постійне виправлення та підкреслювання недоліків [48,7].

Важливою частиною сучасного життя є стрес. Що ж таке стрес? Це – широке коло змін психічних проявів, що супроводжуються вираженими не специфічними змінами біохімічних, електрофізіологічних, й інших корелятив стресу [34, 197].

Г.Сельє підкреслював що будучи елементами життєвої активності, неспецифічні адаптаційні процеси (стрес) поряд зі специфічними сприяють не тільки подоланню вираженої небезпеки, але й створенню зусиль для кожного кроку життєвого розвитку [63]. Дослідження психологів показало що змінена у той чи інший бік самооцінка негативно впливає на здатність людини долати стрес. У людини з низькою самооцінкою формується низький стресовий поріг. Тобто

люди які мають неадекватну самооцінку важко справляються зі стресовими ситуаціями.

Але людина не може жити у світі без стресу, і тому можна сказати що стресові ситуації впливають на особистість значним чином. А.О. Прохоров підкреслював що стресові ситуації впливають на появу нових особистісних утворень таких як, зміна ціннісних орієнтирів, ставлення до людей, життя та здоров'я людини [54] . Отже уникати стрес не має сенсу тому що саме через нього людина розвивається та змінюється, отримуючи новий досвід. Але можна підкреслити що самооцінка грає велику роль у можливості людини до адаптації у різних стресових ситуаціях. А так як адаптація це важливий фактор соціалізації ми розуміємо що самооцінка безпосередньо впливає на можливість соціалізації та під лаштування людини у суспільстві.

Самооцінка суб'єктивне утворення у людській психіці, але воно є відображенням норм і оцінок у суспільстві, та в особистих стосунках. Самооцінка пов'язана з однією з потреб людини, а саме з потребою у самоствердженні, з бажанням людини знайти своє місце у світі та розкрити своє призначення, отримати визнання в очах оточуючих та самого себе. Саме під впливом близького оточення у людини складається певна самооцінка себе як особистості, та окремих частин та вмінь таких як спілкування, діяльність, поведінка. Кожен з нас має власну стратегію спілкування, яка формується крізь призму власної самооцінки.

Аналізуючи всю цю інформацію можна зрозуміти, що знання та розуміння своєї самооцінки та оточуючих, можна мінімізувати кількість конфліктів та краще зрозуміти людину яка знаходиться поруч із тобою.

2.2 Специфіка виховання дитини молодшого шкільного віку та її вплив на самооцінку

Для того щоб проаналізувати та зрозуміти особливість дитини молодшого шкільного віку необхідно зрозуміти , як і звідки з'явилося поняття молодшого

шкільного віку. Взагалі дитинство як етап підготовки до праці й дорослого життя в цілому має історичну природу, його тривалість збільшувалась під час ускладнення суспільного виробництва. Важливим було виникнення та удосконалення системи освіти дітей, де і з'явився молодший шкільний вік, як період життя дитини [26, 218].

Молодший шкільний вік обіцяє дитині нові досягнення у новій сфері людської діяльності – у навчанні. Дитина у початковій школі засвоює спеціальні психофізичні та психічні дії, які повинні обслуговувати письмо, арифметичні дії, читання, фізкультуру, малювання, ручну працю та інші види учбової діяльності [26, 218]. Усе це розкриває перед дитиною нові можливості розкриття власної особистості, дитина знайомиться з таким поняттям як відповідальність, обов'язки. Разом зі школою дитина отримує нову роль у житті, він більше не мала дитина він – учень.

Взагалі розвиток дитини це єдиний процес розвитку функцій психіки та особистісних утворень, тобто інтелектуально-пізнавальної та мотиваційно - потрібної сфера як ядра особистості. Ці дві лінії розвитку невід'ємно пов'язані одна з одною. Також потрібно наголосити що психічний розвиток дитини здійснюється в діяльності, перед усім у провідній діяльності, особливій у кожному періоді дитинства. Дитина не може розвиватись без власної активності та діяльності [26, 219].

Навчання стає новим етапом і головною діяльністю для дитини молодшого школяра. Із вступом до школи дитина змінює не лише розклад дня та отримує можливість навчання, пізнання та соціалізації, разом з початком навчання у школі дитина отримує новий соціальний статус. Змінюються інтереси, цілі, бажання, змінюється усе його життя. З'являються нові обов'язки, а у деяких дітей взагалі перше знайомство з поняттям обов'язків. Шкільне життя вимагає з дитини певної відповідальності, постійності, систематизації свого життя, підпорядкування своїх потреб та бажань до необхідних вимог вчителя, школи, класу. У дитини з'являються нові мотиви поведінки – отримати гарну оцінку, похвалу, визнання. У дитини з'являються нові хвилювання через бажання успіху і ви-

знання та страху ганьби. Нове положення дитини впливає також і на його сімейні стосунки. Батьки змінюють своє ставлення до дитини як до більш дорослої відповідальної та самостійної людини. З'являються певні обов'язки з якими рахуються батьки. Те що оточення змінює ставлення до дитини згодом дає поштовх до зміни сприйняття самого себе [26].

У школі дитина окрім навчання та удосконалення розумових дій, під впливом вчителя починає оволодівати складом основних форм людської свідомості (науки, мистецтва, моралі и т.д.) і вчиться діяти відповідно до традицій та нових соціальних очікувань людей [26,218].

У нових стосунках з дорослими, та з однолітками дитина продовжує розвивати рефлексію на собі та інших. В учбовій діяльності претендуючи на визнання, дитина розвиває власну волю до досягнень в учбових цілях. І тут можуть бути як успіхи, так і невдачі у яких дитина знайомиться з негативними утвореннями (почуттям зверхності або з заздрістю) [26,219].

Зрозуміло що у цьому процесі важливу роль у житті займає вчитель, тому стосунки з ним його визнання, як авторитета грає велику роль у формуванні дитини у цьому віці. Вчитель може заохотити дитину до навчання, навчити його любити школу, або навпаки - бути руйнівною силою. Одне сказати можна точно, що вчитель займає важливу роль у житті дитини.

Новий статус дитини диктує їй певні вимоги до поведінки, демонструє чітку та розгорнуту систему моральних норм. Дитина ж отримуючи цю інформацію розширює власне уявлення про свою роль, про уявлення власної поведінки як у школі так і в соціальних місцях. Разом з тим дитина розуміє що вона отримала нові права – на оцінку, на визнання, на розширення доручень. Це і є головним поштовхом та етапом зросту та самоусвідомлення і у цьому батьки та вчителі повинні допомогти дитині [48, 9].

Чіткі вимоги у школи до дитини спонукають її до зміни власної поведінки, та прагнення до контролю своїх емоцій та вчинків.

Через те що дитина починає розширювати своє світосприйняття а особливо те що у дитини з'являються власні погляди, відношення, власні вимоги та оцінки людей та ситуацій, змінюється і її самооцінка.

Так як тепер дитина має не лише родину у своєму оточенні а ще й велику кількість однокласників, вчителя, друзів, та систему оцінювання в цілому, вона починає будувати власну систему оцінки як себе так і оточуючих її людей. Це не завжди є адекватним поглядом на ситуацію, але з часом дитина починає розуміти критерії за якими її оцінюють у школі [48, 6].

Отримуючи знання дитина разом з тим отримує власну думку та ставлення до знань які перед ним розкривають цілий світ.

У формуванні самооцінки молодшого школяра важливу роль грає вчитель та його оцінка дитини, як у навчальному процесі так і стосовно її особистісного проявлення на перерві на позакласних заняттях. Дитині важливо розуміти як саме вчитель оцінює ту чи іншу його роботу, і гіршим буде як не дивно не погана оцінка а відсутність оцінки або її неадекватність. Так у учня в учбово-виховному процесі формується установка на оцінку власних можливостей який є одним із основних компонентів формування самооцінки [48,10].

Під час навчання дитина починає розуміти норми і цінності за якими аналізують ті чи інші здобутки дитини і згодом дитина вже самостійно аналізує власні досягнення як у навчанні так і в житті загалом. Тут дитина починає аналізувати ступінь власних зусиль та отриманого результату, розуміти та співставляти те чого він міг би досягти якщо більш якісніше або старанніше та відповідальніше навчатись то можливо було б отримати інший результат. Так у дитини починає формувати установку власних можливостей що є важливим компонентом самооцінки [48, 16].

Саме самооцінка є відображенням діяльності, активності дитини, особливостей будовання стосунків з іншими дітьми та особистих якостей характеру школяра [48, 10].

Ставлення до помилок у навчанні є яскравим відображенням самооцінки дитини. Учень який соромиться помилки, знервується та дуже емоційно реагує

на помилку зазвичай має проблеми із завищеною самооцінкою. Дитина яка опускає руки коли чує про помилку і не бажає нього виправляти не розуміє де і як помилилась це діти із низькою самооцінкою. Краще за інших реагують діти із адекватною самооцінкою вони з зацікавленням шукають власну помилку, без зайвих емоцій виправляють її [48, 15].

Також проаналізувати рівень самооцінки дитини можливо по ставленню дитини до перемог та досягнень інших. Діти з заниженою самооцінкою частіше хвалять інших дітей а власні здобутки принижують. Діти із завищеною самооцінкою взагалі мнє люблять говорити о досягненнях інших дітей, знецінюючи чужі успіхи [48,17].

Самооцінка це процес у створені якого головну роль грає родина і школа як місце отримання досвіду соціалізації та дорослішання. Саме батьки вчитель та однокласники грають ключову роль у формуванні самооцінки у дитини.

Характер самооцінки змінюється у дитини з етапом дорослішання, тобто першокласник взагалі дуже позитивно аналізують своє навчання а проблеми пояснюють впливом зовнішніх факторів. Згодом вже у другому третьому класі аналіз власних дій та оцінка своїх можливостей більше розширюється і стає більш критичною дитина починає розуміти ступінь відповідальності за отриманий результат. Дитина починає аналізувати не лише позитивний але й негативний досвід [48, 19].

Під час навчання у молодшій школі зміст оцінки з часом змінюється , і це пов'язано із власними мотивами учня, його вимогами які він сам до себе виставляє. Потреба у кращій оцінці та і взагалі у оцінці це один із способів проаналізувати власні вміння та розширити власне уявлення про себе.

Тобто для дитини оцінка не є лише показником рівня знань а являє собою оцінку особистості дитини її місця серед інших та власне її здібності. Маючи оцінки дитина вже самостійно розділяє та оцінює своїх однокласників та себе на успішних чи не успішних, відповідальних та безвідповідальних, розумний та не дуже, активних та пасивних та інше.[48, 20].

Але важливим буде підкреслити що дитина формує власний круг цінностей не лише від батьків та школи, важливим впливом на дитину на сьогодні є інтернет та соціальні мережі де також дитина може отримати певну оцінку власної діяльності, а також альтернативний погляд на сучасні цінності.

Дитина дуже швидко вчиться аналізувати оцінки та критерії їх вибору, і вже у кінці першого класу може проаналізувати роботи однокласників, і зробити це у повній мірі але це не стосується власне його роботи тут процедура оцінювання буде частковою [48,16].

З розвитком особистості молодшого школяра більш точним стає його розуміння та знання себе самого, своїх здібностей та талантів, розуміння своїх сильних та слабких сторін, з'являється бажання діяти не виходячи із оцінки інших оточуючих, а на власну самооцінку. Згодом самооцінка стає більш осмисленою та адекватною. Дитина починає аналізувати себе не лише за критеріями навчання та сприйняття правил і норм, а і з позиції якостей особистості та власних талантів та особливостей.

Звісно на формування самооцінки впливає і родина тому що дитина є невід'ємною частиною сім'ї у якій народилась та зростає. Ці люди є основою її світу. І вже з народження дитині необхідні батьки, їх любов, підтримка, відчуття захищеності, реалізація інстинкту прихильності. Науково доведено що новонароджена дитина яка не має дорослого до котрого можна прив'язатись, відчуває психологічну напругу в неї страждає фізичне здоров'я, вона погано їсть та відстає у розвитку порівняно з дітьми які мають батьків. Навіть доведені факти що діти які були позбавлені турботи з боку дорослого і при цьому мали достатньо їжі тепла та були при народженні здорові, хворіли втрачали інтерес та помирали. Тобто для дитини батьки це життя.

Зрозуміло що під час зростання стосунки змінюються і фізична залежність уступає місце психологічній. Дитина вже потребує більше спілкування, уваги, любові, довіри, відчуття потрібності та важливості. Згодом дитина бажає реалізувати власні притягання, які формуються у свідомості дитини завдяки образу прихильності дорослих. Іншими словами приклад для дітей є найкращою

школою життя. Дитина спостерігає за спілкуванням батьків один з одним з дитиною, з її молодшими або старшими братиками та сестричками та вибирає для себе доцільне ставлення до життя, батьків, родини в цілому. Дитина обирає як проявлятися у цьому світі саме через копіювання у тому чи іншому виді власних батьків [41,156].

Важливим звичайно є і те як само виховують дитину. Дитина може бути вихована через позитивне світосприйняття або через негативне. Тобто через захоплення, натхнення, акцентування на знаннях та вміннях дитини, визнання її талантів та власної цінності. Або зовсім інше негативне ставлення коли дитину навчають через порівняння з молодшими сестрами або братами, сусідами або друзями, підкреслюють недоліки та слабкі сторони дитини постійно вказують на проблемні місця та не дають дитині ресурсу на творчість, дитина отримує знецінення себе, згодом взагалі втрачає інтерес до власної персони, або інша сторона коли дитина доброю поведінкою, навчанням, слухняністю намагається заробити це визнання у батьків, вона постійна незадоволена собою тому, що батьки не задоволені дитиною [41].

У розвитку дитини також грає велику роль якою є її сім'я повною з обома батьками або не повною. Традиційно у нашій країні після розлучення діти залишаються з матір'ю і тим самим позбавляються можливості реалізувати свою потребу у батьку. Відсутність одного з батьків робить дитину знервованою тривожною не впевненою у собі вона почуває себе вразливою, позбавленою чогось що має бути її по праву. У таких ситуація найкраще це дати дитині можливість спілкуватись із рідним батьком щоб дитина отримала те саме почуття повноти та прийняття себе батьком а батька собою. До того ж стать дитини грає важливу роль тому що хлопчики набагато гостріше відчують відсутність батька, вони стають більш агресивніші, нервові, зліші до іншій дітей, важче сприймають авторитет дорослих і складніше переживають період дорослішання. Дівчата ж навпаки спокійніше, зовні вони не мають соціальних складнощів на відміно від хлопчиків, але вони мають внутрішні проблеми у відсутності захисту та потрібності [45,9].

Стосунки з батьком впливають на формування статево-рольової ідентифікації. Найважливішими її детермінантами для хлопчиків є : 1) домінантність батька; 2) піклування батька (бажання бути таким же мужнім, як батько значно посилює позитивне сприйняття, засвоєння чоловічої поведінки і формування адекватної статево-рольової ідентичності). Взаємовідносини дівчаток з батьком впливають на їх подальші гетеро сексуальні контакти, будучи прототипом цих взаємовідносин. Теплі відносини з батьком, що приносять задоволення, допомагають донці гордитися своєю жіночністю, сприяють прийняттю себе в якості жінки і більш легкій гетеро сексуальній адаптації, крім того, батько може впливати і на життєві пріоритети дочки – сімейне життя чи орієнтація на кар'єру. Дослідження (проведені у США) дітей, які ростуть без батька показали, ці діти менш успішні у вирішенні конфліктних ситуацій, у вирішенні когнітивних задач, хлопчики мають певні складнощі у статевої ідентифікації [45,9].

Ми можемо відмітити, що ролі батька і матері у формуванні психічно і фізично здорової дитини є однаково важливими. Та дитина, яка все життя жила без любові, твердого слова, турботи і просто спілкування з батьком відчуває у своєму житті дискомфорт, часто має проблеми у інтелектуальному розвитку, та у відносинах з протилежною статтю. А ті діти, які живуть у повноцінній, здоровій сім'ї, де їх люблять і тато і мати, де кожен виконує свої обов'язки та функції - виростають повноцінними, гармонійно розвинутими особистостями. [45,11].

Так само важливим є ставлення до дитини коли вона не єдина у родині і має статус молодшої або старшої дитини. Тут важливим моментом є по перше сприйняття народження молодшого якщо дитина старша, розумне та адекватне ставлення батьків до того що дитині потрібен час на адаптацію до нового члена родини. Батьки повинні розуміти що порівняння дітей, приниження одного та возвеличення іншого є неприпустимо тому що це знецінює дитину та руйнує її самооцінку. Також важливим є приділення уваги як до старшої дитини так і до молодшою, тому що переключення уваги до молодшого та знецінення та забування старшої дитини може сильно вдарити по самоповазі дитини. Молодші ж навпаки часто отримують усю увагу любов мають особливий статус у родині, їх

не сварять і не ставлять у куток, вони улюбленці. Загалом вони мають завищену самооцінку яка заважає у будіванні стосунків з іншими дітьми, це діти які не визнають чужої думки, авторитету дорослих, знецінюють чужі здобутки, і взагалі вважають себе центром життя а коли розуміють що це не так отримують великий шок та розчарування [31].

Діти ж які виховуються у родині де є певні правила поведінки, та взаємоповагу до особистості кожного члена у родині, коли дитина отримує визнання та може задовольнити свою прихильність та рівень притягань, така дитина не буде мали проблем у прийнятті себе та в цілому мають адекватну самооцінку [55,120].

Звичайно діти різні і у кожного різний темперамент і отже різна реакція на одні й ті самі ситуації. Дещо агресивна дитина буде демонструвати своє не погодження із батьками через акти агресії та через зухвалу поведінку, вандалізм та непокору дитина буде отримувати увагу якій їй не хватає, дитина ж нервова та тривожна буде намагатись догодити батьками які незадоволені нею і не важливо чи це об'єктивна причина чи ні [55].

Щоб підтримати дитину та побудувати з нею здорові стосунки необхідно виконувати певні рекомендації:

- Спиратися на її сильні сторони.
- Уникати акцентування уваги на невдачах.
- Показувати, що ви задоволені дитиною.
- Прагнути і вміти виявляти любов до дитини.
- Навчити дитину ділити великі завдання на менші, тобто такі, з якими вона може впоратися.
- Проводити з дитиною більше часу.
- Спілкуючись з дитиною, активно використовувати гумор.
- Знати про всі спроби, до яких вдавалася дитина.
- Вміти взаємодіяти з дитиною.

- Дозволяти дитині, якщо це можливо, самостійно розв'язувати проблеми.
- Уникати дисциплінарних засобів виховання.
- Поважати індивідуальність дитини.
- Виявляти емпатію (розуміння стосунків, почуттів, психічного стану) і віру в свою дитину.
- Демонструвати оптимізм. Одні висловлювання підтримують дитину, інші руйнують її віру в себе [31, 21].

2.3. Вплив вчителя на самооцінку молодшого школяра

В усі віки та різні часи у більшості культур та соціальних устроїв із безкоштовним чи платним навчанням у великих мегаполісах чи малих селищах або у глухих хуторах діти починаючи з семи років ішли вчитись. Не завжди це навчання було традиційним таким як звикли ми але саме цей вік є найбільш розповсюджений та прийнятний до навчання бо саме зараз мозок дитини більш за усе відкритий до сприйняття нового, до навчання та отримання нових навичок так потрібних у дорослому житті. Звісно кожен вчиться тому, що прийнято у тій соціальній групі у якій росте дитина: одні вчать ся рахувати та писати, інші полювати та обробляти землю, доїти корів, чи поратись по господарству, шити, плести або вивчати священні писання чи освоювати комп'ютерне програмування та багато чого іншого. Дитина наче розуміє що залишилось ще трохи часу до переходу у доросле життя і його потрібно витратити з розумом. Тому складно казати що діти не бажають вчитись, це не так мозок дитини запрограмований у цьому віці до навчання але багато чого залежить від вчителя який знаходиться поруч [53,207].

Для дитини вчитель це людина особлива як описує своє ставлення до вчителя головний герой книжки Л.Н. Толстого « - Карл Іванович був зовсім іншою людиною у моєму житті, він був наставник.»[38, 8]. У книжці окремо виділена глава присвячена вчителю та його стосункам з учнем. Тому що дитина

абсолютно по особливому ставиться до нього це людина зі статусом, із певними знаннями та вміннями, яка вміє себе тримати та вправно регулювати стосунками із дітьми.

У цей особливий час дитина сприймає родина та батьків як тил, те місце де можна перепочити набратися сил а школу та вчителя як місце де він чи вона йдуть у власне плавання свого життя, де дитина наближається до світу дорослих завдяки цій особливій людині – вчителю.

Наставник це такий само сильний архетип як образ Матері чи Дитини. Він присутній у міфах і легендах, в книгах та фільмах. Воно й не дивно людина не народжується з усіма знаннями необхідними для життя, вона повинна навчатись тому і існує така важлива людина як вчитель. Це особливі стосунки вчитель – учень, близькі по важливості до прихильності дружби та любові. Вчитель це провідник із світу дитинства у доросле життя. Це той хто знає сам та може навчити[53,215].

Стосунки з вчителем схожі на стосунки з батьками тому що теж мають момент прихильності,та також є домінуючий та ведений, також є турбота з боку дорослого та слідування із боку дитини.

Але у цих стосунках є велика різниця ця любов і прихильність вчителя на відмінно від батьків не є безумовною та без оціночною. Повагу та визнання вчителя потрібно заслужити у навчанні та у будуванні стосунків. Навіщо це потрібно? Тому що кожна людина шукає сенс життя, бажає рости та розвиватись,долаючи труднощі розуміти що я можу. Для цього нам і потрібен вчитель який оцінює наші старання зміни досягнення, і йому це можна бо він наставник. Він не батьки, які дають захист та турбуються про фізичний стан та психологічний комфорт, вчитель стимулює дитину до пізнання, до над зусиль, штовхає до самопізнання та зросту. Для того щоб у дитини з'явилося бажання слідування він повинен бути особливим, повинен надихати. Саме тому роль вчителя є незамінною і такою важливою у житті дитини. Це вже згодом у старшому віці дитина зрозуміє що це просто людина яка може бути слабкою, та неідеальною, але зараз вчитель для дитини це майже чарівник. [53, 214]

Дитина молодшого шкільного віку знаходиться у емоційній залежності від вчителя. Так званий емоційний голод – необхідність у позитивних емоціях значущого дорослого, а вчитель саме такий дорослий, і багато в чому визначає поведінку дитини [26,229]. Той стиль спілкування який обирає вчитель у стосунках з дітьми, визначає їх поведінку під час заняття, та на перерві.

Вчитель на уроці має можливість впливати як на кожного учня окремо так і на весь клас в цілому, через ті прийняті форми які переписані традиціями та нормами школи [26, 219]. Для впливу на учнів вчитель обирає певний тип спілкування, роль.

Існує декілька типів спілкування з учнями. Перший це імперативний (авторитарний) стиль вимагає безумовного неухильного підпорядкування, цей стиль називають жорстким. Дитина у цьому типі отримує пасивну позицію, вчитель намагається маніпулювати класом, підкреслюючи важливість дисципліни [26, 229]. Таке ставлення відносить спілкування з дітьми до відчуження. Емоційний холод, відсутність швидко дисциплінують клас, але викликають у дитини психологічний стан покинутого, відсутності захисту та тривоги [26, 229]. Цей стиль допомагає у навчанні але заважає для здорового психологічного розвитку дітей у колективі та погано впливає на психіку, а у майбутньому на самооцінку дитини, бо кожна дитина відчуває не впевненість у собі.

Такий стиль позбавляє дитину можливості осмислити власні обов'язки та права як школяра, пригнічує ініціативу і не дає можливості розвинути вміння керувати власними емоціями [26,229].

Демократичний стиль забезпечує дитину активною позицією: вчитель намагається поставити учнів на рівень співробітництва при рішенні учбових задач. Про цьому дисципліна є не сама ціль, а лише засіб, яке забезпечує успішну роботу [26, 230].

Вчитель пояснює необхідність дисципліни та власним прикладом доводить це, а також організовує у класі атмосферу довіри поваги та взаєморозуміння.

Цей стиль позитивно впливає на психологічний стан дітей тому що викликає відчуття довіри, оптимізму та віри у власні сили. Будує добрі стосунки у класі та привчає до колективної роботи а згодом і до спільної радості по виконанню. Найголовніше такий вчитель будує у класі відчуття колективізму, приналежності до групи людей, відчуття «Ми». Діти вчатьса дисциплінувати самі себе. Цей стиль дає можливість побудувати у дитини самокерування своєю поведінкою та емоціями. Діти відчувають важливість стосунків та колективу, але при цьому чітко розуміють власні можливості.

Загалом це найкращій тип спілкування з учнями, але він і най важчий для вчителя, бо потребує терпіння уваги любові і професіоналізму.

Ліберально - потуральник стиль слабкий, допускає можливість потурання. Це стиль не професіонала. Відсутність професіоналізму заважає вчителю забезпечити дисципліну у класі та кваліфіковано організувати учбовий процес. Цей стиль не забезпечує і суспільної діяльності дітей, нормальна поведінка просто сама не організується, діти ведуть себе залежно від вихованості, впливаючи навіть на дисциплінованих. Цей стиль не надає дитині можливість відчути радість спільної діяльності, учбовий процес постійно порушується [26,230].

Ліберально - потуральник стиль є недопустимий бо не відповідає цілям педагогіки та навчання.

Загалом можна провести аналогію зі стилями виховання у родині, та його впливу на дитину. Розуміючи це та аналізуючи вище описане ми розуміємо що саме демократичний стиль спілкування з дітьми є найкращім для розвитку здібностей, нормального психологічного стану, та відчуття власної гідності тобто ми розуміємо що вчитель та його стиль впливу на дитину є також важливий як і стиль виховання батьків.

Дитина у молодшому шкільному віці ще не вміє відокремлювати свої можливості та вміння у окремих сферах життя. Тому коли вчитель оцінює роботу дитини це, для неї не просто оцінка з диктант чи контрольну роботу учень сприймає цю оцінку як загальне ставлення вчителя, оцінку особистості так би мовити[48, 230]. Тобто якщо ти отримав низький бал то для дитини це означає

що вона гірша за інших взагалі, а не лише з певної роботи. Дитина не ділить себе за категоріями і тому та дитина яка отримує відмінну оцінку одразу приймає це як схвалення та визнання. Це у старшій школі діти розуміють що оцінка та особистість далеко не завжди співпадають один з одним, і сильний мужній і сміливий хлопець може вчитись на низькі бали, а жорстокий егоїстичний нахабний та мстивий може бути відмінником. У дітей молодшого шкільного віку цього розділення немає. Саме тому оцінка у молодшій школі це завжди дуже серйозний момент. Знаходячись у суспільстві серед одноліток самостійно ділять один одного за показниками успішності на високий середній та низькій рівень. Звісно є діти на яких вплив та значення оцінки відіграють більшу роль у формуванні власної самооцінки а для інших меншу[48].

Існують 3 типи дітей із різною ступню сформованості ставлення до себе. Перший тип дітей орієнтовані на знання о собі, ніж на оцінку дорослих і швидко отримують вміння контролю себе. Другий тип виділяється тим, що представляє собою дітей більш неадекватних та нестійких в уявленнях про себе. Третій тип дітей відрізняється тим що уявлення про себе дитина формує в залежності від даних іншими і особливо дорослими їх думки. Їх самооцінка не адекватна а уявлення про себе не стійке та змінюється в залежності від того як ставляться та говорять про дитину оточуючі. Такі діти швидко губляться та складно орієнтуються у своїх здатностях[48, 36].

Головна задача вчителя це розуміння важливості своєї ролі та відповідальне ставлення до оцінювання дітей. Якщо вчитель буде розуміти як сильно його думка та оцінка впливає на дитину молодшого шкільного віку тоді більш осмислено буде підходити до цього процесу. Оцінки зазвичай бувають вербальні як то похвала та оцінки які заносяться до журналу та щоденнику. Оцінки ставляться в залежності від прийнятих форм, та згідно вимог міністерства освіти. А вербальна оцінка це похвала підтримка або критика стосовно роботи дитини, яка не контролюється ні ким и є емоційним проявом вчителя. Це не знижує важливості вербальної оцінки. Важливо розуміти що саме об'єднання цих двох методів оцінки дає найкращій результат. Діти звертають увагу на оцінки і

можуть зрозуміти на якій ланці вони знаходяться порівняно інших учнів, але вербальна підтримка учнів що відстають, або тих хто складніше та довше аналізує інформацію, чи догани лінивим та незібраним, дає свій ефект. У такий спосіб вчитель одразу дає зрозуміти про те хто є хто, і де більше старання і зусиль приклали діти до навчання, а де зовсім навпаки. Це складний механізм керування але для вчителя який його засвоїть стає особливою чарівною паличкою. Без сумніву це має вплив на формування самооцінки для дитини, як в один так і в інший бік. [26].

Після домашньої атмосфери прийняття і любові дитина потрапляє у школу де вона отримує зовнішню оцінку серед однолітків, вербальну оцінку від учителя, та абсолютно матеріальну оцінку у журнал чи щоденник. Дитина починає розуміти що тут треба заробляти авторитет, не вийде просто фізично знаходитись у школі та робити що заманеться. У школі є певні правила, які потрібно виконувати, вчитись будувати стосунки з однолітками та демонструвати рівень своїх знань вчителю. Для дитини це не просто але це дає їй можливість перевірити на що він здатен. Так це буде впливати на формування самооцінки, але якщо у дитини все добре в родині то це не буде нездійсненним [26,229].

З часом завдяки освоєнню матеріалу та адаптації до соціальної норми поведінки у школі, дитина починає змінювати ставлення до себе як до особистості. Так само школяр розуміє що не все є так однозначно і те що оцінку можливо змінити що наполегливість та навчання дають результати, і дитина змінює ставлення до власних результатів та до самого себе в цілому. Згодом дитина починає аналізувати і давати оцінку власним здібностям що є однією з основ формування самооцінки [26].

Важливим у розумінні принципів оцінювання для дитини є те що учень повинен зрозуміти просту залежність відповідальності за навчання яке накладається на нього а це буде відбуватись лише під час формування у дитини такого поняття як самоконтроль. Тобто коли дитина роблячи те чи інше завдання може проаналізувати свою власну діяльність та проконтролювати її виконання власноруч не залежно ані від вчителя ані від батьків. Звісно на початку школи ди-

тині потрібен приклад та допомога у формуванні контролю, але брати на себе цю функцію є не педагогічним бо дитина в такому разі не буде брати відповідальність за власні помилки та не навчиться на власному досвіді що таке виправлення та прагнення до більш високих результатів. Дитина не зможе адекватно проаналізувати кількість вкладених зусиль та власні вміння, що погано вплине на самооцінку.

На початку самооцінка дитини це просте відображення ставлень до дитини батьків, вихователів, родини в літературі це називається «перед самооцінкою». Сам процес формування самооцінки складається з двох етапів:

1. Вплив на самооцінку через зовнішні дії,
2. Вплив на самооцінку через внутрішні стани, особисті якості.

Тобто можна зрозуміти що під час навчання дитина не лише сприймає ті оцінки які вчитель виставляє дитині, чи як він виділяє дитину вербальним заохоченням, а ще й внутрішнє ставлення дитини до власної роботи та його особистісна оцінка до того що він зробив. Але перед тим як почати оцінювати свої роботи дитина вчиться робити оцінюючу діяльність на роботах інших, а вже потім на своїх власних. І доречи буде важливим наголосити, що дитина не завжди підкреслює свою геніальність та винятковість, багато і тих дітей які вважають що отримали оцінку не заслужено, і не достатньо постарались можна було, як то кажуть і краще[58].

Загалом можна сказати що важливість впливу вчителя на учня важко переоцінити. Важливим є і сам процес оцінювання досягнень та вмінь дитини. І тут основним буде мудрість тактовність та досвід учителя, бо одна й та сама оцінка у різних дітей викличе різні реакції.

М.Пирогов вважав що моральні якості вчителя його розум та вміння бути прикладом високої моральної та культурної поведінки є основою для натхнення дитини до бажання слідувати за вчителем. А гуманні вчинки сприятимуть формуванню у дітей моральної свідомості. Справжній вчитель на думку Пирогова це носій загальнолюдських, культурних та духовних якостей. Приклад невтомного самовдосконалення вчителя, це один із головних методів впливу на дітей.

Пирогов наголошував що високі моральні та культурні цінності , є важливими для формування у учнів правильних висококультурних та моральних норм у поведінці. У кінці наголошу, що головною метою вчителя є віра та натхнення у дітей, у те що вони здатні вчитись розвиватись та досягати результатів[58]

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Організація і методи дослідження

Експериментальне дослідження проводилось у Запорізькій гімназії №47. У дослідженні приймали участь діти 4-А класу та їх батьки. Наше дослідження проходило у два етапи. Перший етап це вибір методик та тестів, які будуть проводитися. Другий безпосереднє проведення тестування дітей та їх батьків.

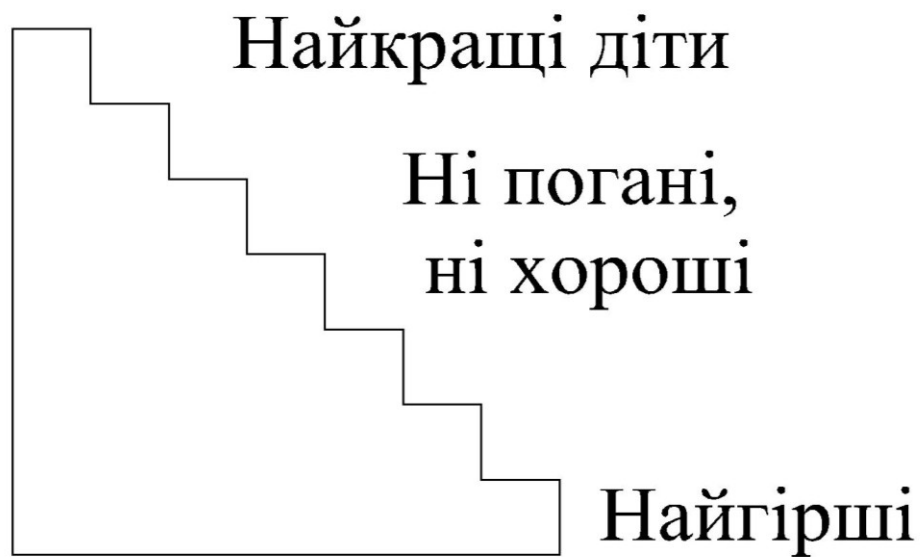
Для дослідження мною був використаний тест «Драбинка» автор В.Г. Щур.

Мета цієї методики дослідити рівень самооцінки молодшого школяра.

Методика дослідження виглядає так: Перед тестом важливо провести бесіду з дітьми та обговорили поняття хорошої чи поганої поведінки, характеру, ставленню до дітей та дорослих. Обговорити з дітьми що таке добре що таке погано, як на їх думку оцінити людину і як би це зробив кожен з них. Малюємо на дошці драбинку та обговорюючи приклади розташовуємо абстрактних героїв казок на драбинці, відповідно до ставлення, характеру та вчинків героїв. Згодом кожній дитині дають листок з намальованою драбинкою на ньому. Після чого пояснюють значення драбинок ще раз. Важливо перевірити чи вірно вас зрозуміла кожна дитина. Зробити для школяра приклади з порівняльної характеристики: «добрий-злий», « розумний – глупий», « сильний - слабкий», «охайний – брудний», « Старанний – лінивий».

Верхня драбинка це найкраща дитина, друга драбинка дуже хороша дитина, третя хороша, четверта не погана ні хороша, скоріше погана, погана, сама поганіша. Наглядно це можна побачити на Рисунку 3.1.

Приклад драбинки:

Рис.3.1. Драбинка

Рівень самооцінки залежить від того на яку драбинку дитина себе поставить. Найвища відповідає завищеній самооцінці, найнижча драбинка відповідає найбільш заниженій самооцінці. Нормальною самооцінкою прийнято вважати драбинки з другої по четверту. Хоча четверта вже є тенденцією до заниження. Драбинки з п'ятої до сьомої є показником низької самооцінки дитини.

Дослідження самооцінки проводилось у груповім форматі, у шкільному класі. Дітям була пояснена мета дослідження , були дані інструкції та цілі, та дана достатня кількість часу для прийняття рішення.

Для визначення впливу батьківського виховання на самооцінку дитини молодшого шкільного віку було використано опитувальник «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова під редакцією І.І. Махоніной . Задача визначити переважаючий стиль який використовують батьки у вихованні дитини. Для проведення тестування батьків їм були видані друковані тести, де були вказані питання та варіанти відповідей було проведено пояснювальну роботу, як саме та для чого проводиться це тестування. Для того, щоб батьки могли дати відпо-

віді спокійно та не поспішаючи, було надано можливість проходити тестування вдома в зручний час, відповіді було зібрано впродовж визначеного терміну.

У дослідженні приймали участь 20 дорослих людей – 18 жінок 2 чоловіки. Серед дітей було проаналізовано 8 дівчаток та 12 хлопчиків. Вік дітей від 9 до 10 років.

3.2. Аналіз отриманих результатів

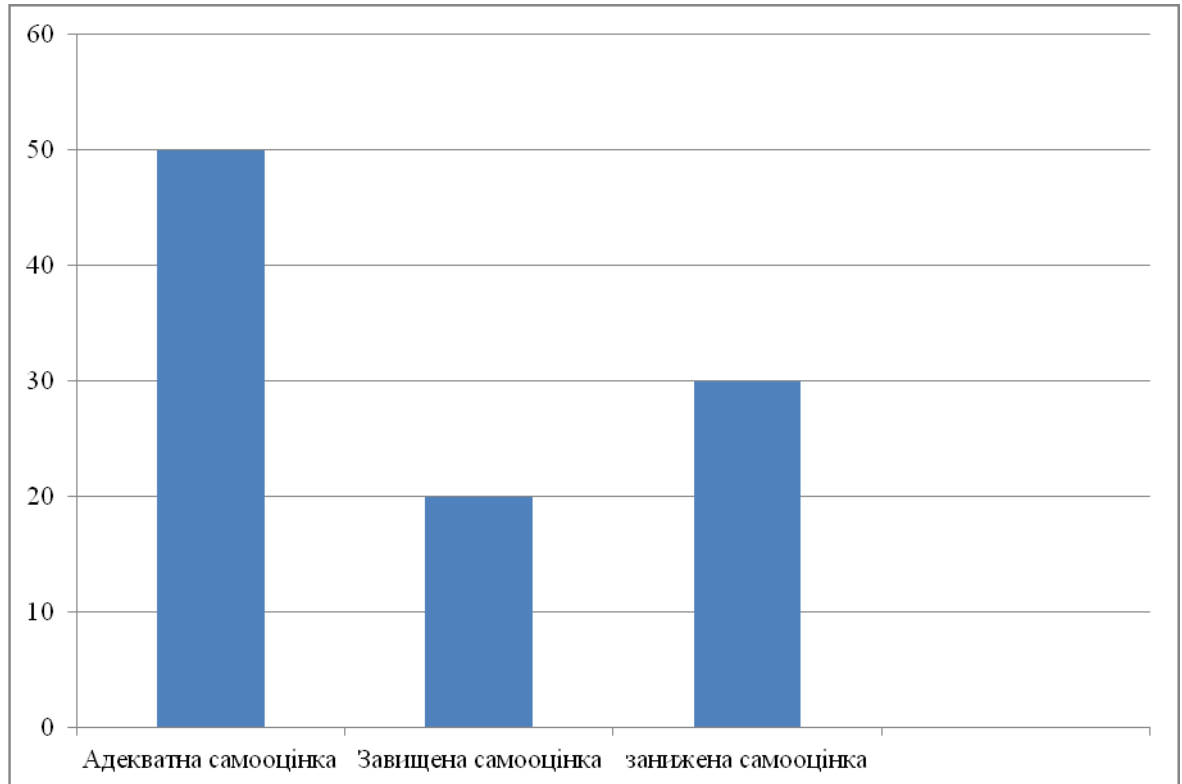
Результати які були отримані після проведення тесту «Драбинка» В.Г.Щур було занесені у таблицю (Додаток 1). У процесі дослідження було отримано наступні результати. Серед загальної кількості дітей:

50% дітей мають адекватну самооцінку;

20% мають завищену самооцінку;

30 % мають занижену самооцінку.

Нижче наведено порівняльну таблицю із результатами даних Рисунок 3.2.

Рис.3.2. Дослідження рівня самооцінки

Аналізуючи результати можна зробити висновки що більшість дітей, мають адекватну самооцінку а саме 55% дітей.

У визначенні стилю батьківського виховання було обрано тест « Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова під редакцією І.І. Махоніной. У данім тесті опитуванні представлено десять питань з чотирма варіантами відповіді з яких потрібно обрати один.

Результати представлені нижче у вигляді таблиці.

Таблиця 3.1

Дослідження стилю сімейного виховання

№	Ф.І. дитини, батьки якої провели тест.	Стиль сімейного виховання
1.	Бірюков А.	Авторитарний
2.	Варваровська Д.	Ліберальний
3.	Животченко Д.	Ліберальний
4.	Залізний Є.	Авторитетний
5.	Карпенко А.	Авторитарний
6.	Кудінова Л.	Ліберальний
7.	Малішенко Д.	Ліберальний
8.	Нетипайло О.	Авторитетний
9.	Онищенко Д.	Авторитетний
10.	Повстяной С.	Авторитетний
11.	Попова В.	Авторитарний
12.	Русакова Д.	Авторитарний
13.	Стоянов С.	Авторитетний
14.	Ситенькій Є.	Авторитарний

Продовження табл.3.1

15.	Товстуха Я.	Авторитетний
16.	Тищенко Д.	Авторитетний
17.	Чуканова А.	Авторитетний
18.	Ярошенко Е.	Авторитетний
19.	Легеза С.	Індиферентний
20	Полторак	Авторитарний

Після проведення дослідження було виявлено, що на даний момент переважна кількість сімей, а це 10 родин використовують авторитетний(або демократичний) стиль виховання дитини у родині. У відсотковій співвідношенні це 50% і це є дуже добре, бо саме цей стиль сімейного виховання є найприйнятнішим по відношенню до дитини. У такій родині дитину не виховують насиллям, фізичним чи моральним, не використовують погроз та принижень за для досягнення результатів. Такі батьки розмовляють з дітьми та дослуховуються до їх думки, навчають на власних прикладах, підтримують та заохочують дитину. Батьки розуміють власну важливість у житті своєї дитини, але при цьому залишають за ним право вибору. У розумних межах диктують необхідні правила стосовно життя, але при необхідності йдуть на діалог. У такій родині заохочують до самостійності та відповідальності але у розумних межах та відповідно віку дитини. Коли ж відбувається кризова ситуація дитина отримує підтримку, і розуміння що батьки розумні сильні та відповідальні вони завжди будуть поруч. Так само їй вчать допомагати іншим та турбуватись про близьких. Відповідно до вище сказаного можна зробити висновки що дитина у такій родині отримує необхідну кількість любові турботи та при цьому свободи та поваги що допоможе їй сформуватись як здорова людина, з адекватним ставлення до себе та позитивним ставленням до світу.

Відповідно авторитарного стилю виховання тримаються 25% батьків, з них 4 жінки і 1 чоловік. Це стиль виховання де думка дитини не враховується, батьки бажають бачити у дитині слухняну, зручну та абсолютно підпорядковану правилам та обов'язкам людину. У батьків з таким стилем виховання завжди дуже великі вимоги стосовно оцінок, поведінки. Часто дитина позбавлена права вибору та свободи. Батьки не аналізують справжні можливості дитя та вимагають ідеальних результатів з усіх предметів, або перших місць в усіх конкурсах, не завжди аналізуючи можливості дитини. У такій родині покарання як фізичне так і моральне є нормою, і використовується за кожної потреби, погрози та приниження є інструментом впливу. Суворість може доходити до деспотизму та тиранії прикриваючи це найкращими побажаннями. З часом дитина починає відсторонятися від батьків закриватися від людей, становитися дещо асоціальною, напруженою, нервовою. Дитина з таким напруженням буде завжди почувати себе недостатньо хорошою та розумною, страждатиме на занижену самооцінку, згодом буде знецінювати свої здобутки та не вміти радіти перемозі тому, що з дитинства націлена на негативне мислення та жорстку критику власних результатів. Діти у таких батьків у подальшому обирають дві дороги. Перша повністю скоритись батькам і стати так би мовити їх власністю, зручною та слухняною, або навпаки дитина у підлітковім віці бунтує агресує та тікає з дому на пошуки свободи та незалежності, вона буде шукати те місце і тих людей які оцінять її такою яка вона є. Який саме вибір зробить та чи інша дитина залежить залежить від її характеру та волі. Але для батьків жоден з отриманих результатів задоволення не принесе.

Ліберальний стиль складає ще 20 % батьків тобто 4 людини. Такі родини не глибоко цікавляться життям дітей вважаючи, що дитина сама краще знає що їй потрібно. Це люди які постійно заохочують дитину дарунками, потакають його слабостям. Не заперечують та не наказують дитину навіть за серйозні проступи. Погоджуються з дітьми та йдуть на поводу у їх поведінці. Це так звані батьки «друзі», які дозволяють багато собі і так само дитині. У такій родині дитина має повну свободу дій. Але є питання, навіщо дитині у цьому віці така

свобода? У майбутньому такі діти не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати сталі емоційні зв'язки. Виявляються не готовими до відповідальності та певних обмежень. З іншого боку дитина сприймає занадто велику свободу дій та потакання як байдужість батьків до дитини, тобто на думку дитини, батьки просто намагаються відкупитися чи звільнитися від обов'язків батьківства. Це викликає у малечі відчуття тривожності нервової напруги та недовіри. З часом такий стиль виховання взагалі стає небезпечний, в підлітковий період ця свобода може привести дитину до асоціальних груп, тому що в дитини ще не сформовані психологічні механізми необхідні для самостійного вибору та аналізу соціальної групи до якої вона потрапила.

Індиферентний стиль займає 5% від загальної кількості протестованих людей і це є 1 чоловік. Батьки такого стилю виховання взагалі не займаються дітьми, їх мало турбує питання виховання та те як саме впливає виховання на майбутнє дитини. Це занадто зайнята людина, якій як вони кажуть є чим займатись, а дитина і так сама непогано справляється. Власні проблеми дитині доводиться у більшості вирішувати самостійно або шукати допомогу у інших дорослих, таких як бабуся, дідусь вчителька у школі, сусідка, мама подруги чи інше. Діти практично зростають самостійно і тут вже йдуть серйозні проблеми, тому що дитина має вже не лише проблеми із самооцінкою але й порушення прихильності, прив'язаності. І така дитина буде шукати дорослого з яким вона зможе побудувати такі стосунки, такі діти можуть потрапляти у важкі деструктивні стосунки з дорослими чоловіками або зі старшими дітьми. Дитина буде шукати підтримки та визнання факту власного існування тому може піти у різні соціальні групи, та взагалі піти з дому.

Рис.3.3.Дослідження стилю сімейного виховання

Аналізуючи результати отримані після тестування батьків можна побачити що більшість батьків, а це 50% використовують авторитетний стиль виховання дітей, далі по відсотковому співвідношенню йде авторитарний стиль за ним йде ліберальний який отримав 20% і лише 5% індиферентний. Тобто загальна кількість цих стилів виховання також складе 50%. Відповідно до нашої гіпотези яка звучить так: стиль сімейного виховання впливає на самооцінку молодшого школяра. Аналізуючи результати можна підкреслити, що половина протестованих батьків обирає авторитетний (демократичний) стиль виховання, цей стиль вважається найбільш функціональним, тому що саме він будується на взаємоповазі між членами родини, на довірі та відкритому діалозі який допомагає дитині сформувати здорову адекватну самооцінку що у майбутньому значно покращить якість життя цієї дитини. Авторитарний стиль як і ліберальний у більшості людей має негативні наслідки для її самооцінки, але з різними резуль-

татами. Діти яких виховують у ліберальному стилі, у більшості мають неадекватно завищену самооцінку, а у майбутньому складнощі зі спілкування та будівництвом стосунків, не терпимість та відсутність поваги, що як ви розумієте дасть великі складнощі у дорослому житті. Авторитарний стиль виховання формує у дитини занижену самооцінку і робить не впевненою у собі нервовою, люди з такою самооцінкою у дорослому житті не можуть адекватно оцінити своєї роботи, цінності та важливості у сімейному житті, схильні до прокрастинації та знецінення себе як особистості. Індиферентний стиль який став у меншості і набрав лише 5% це 1 людина являє собою стиль у якому дитина не є важливою, а тим паче головною людиною у родині, її бажання та почуття не дуже цікавлять батьків, як взагалі то і роль батьківства, діти у таких випадках не мають однозначно виділеного результату тут може бути як адекватною самооцінка, тобто дитина компенсує відсутність уваги іншими людьми, дідусем чи бабусею можливо тренером у секції, які дають їй відчуття важливості та цінності. Або мають занижену самооцінку через те, що не мають підтримки, уваги та любові батьків. Аналізуючи вище сказане можна сказати що вплив стилю сімейного виховання у батьків є важливою частиною у формуванні самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Тобто ці результати дослідження, можна підтвердити, що обраний стиль сімейного виховання у родині впливає на самооцінку дітей молодшого шкільного віку.

Ми вважаємо, що дана проблема існує через багато факторів. Один з них це по перше як саме виховували батьків, люди у більшості своїй беруть за основу приклад сімейного життя та стиль виховання саме той, який був у їх сім'ї коли цей дорослий батько був дитиною. Люди схильні обирати перевірений шлях своїх батьків. І навіть коли запитуєш, дорослу людину яку виховували у авторитарнім стилі сімейного виховання: - «Чи подобалось тобі таке ставлення, чи завдавало це тобі болю, знецінювало твої старання?» Людина часто каже, що в цілому все нормально, як то кажуть людиною та я став, і нічого, а жорсткість це корисно нехай звикає що життя не просте. Батьки з ліберальним стилем ви-

ховання вважають навпаки, що життя дитини повинно бути райдужний та світлим, дитину треба оберігати та дозволяти усе адже доросле життя не таке просте. Люди з індіферентним стилем виховання вважають що вони якось вирости, і діти виростуть. Люди з сімей з авторитетним стилем по праву заявляють що те як їх виховували батьки, стало основою щасливого життя та соціальної реалізації. Інший не менш важливий фактор це соціальний. Тобто зовнішній погляд на поняття сім'я. З екранів телебачення та Інтернету нам демонструють матеріальні прояви правильного сімейного життя, того до чого потрібно прагнути, але це в основному зовнішня картинка, яка має під собою фінансову складову. Маркетологу потрібно продати, нам і пропонують, яскраву картинку щасливої родини загорнуту у великий будинок, дорогу машину, яскравий відпочинок закордоном, брендові речі та сучасні гаджети. Звісно все це коштує великих грошів. І батьки змушені працювати багато та на знос, щоб забезпечити дитині усі блага сучасної цивілізації. Тому що без цього суспільство не визнає цю родину повноцінною. Відповідно якщо батьки постійно на роботі, а дитина залишається сама, без уваги родини це негативно впливає на її психологічний стан. Батьки ж які більшість часу проводять на роботі мають великий стрес та утому. І звісно обирають найзручніший спосіб спілкування з дитиною це або тиск та жорсткість, або потурання дитині, тобто те що не займає багато часу та сил. Тобто роблять вибір між роботою та дитиною у бік роботи, відставляючи потреби дитини на другий план. Але потрібно розуміти що головною складовою здорової щасливої дитини - є увага, любов та спілкування з батьками, цього не замінить жодна річ чи комфорт, як би дивно це не звучало. У житті родини повинен бути баланс.

Сім'я це перш за все мікросоціум, і функціональні здорові стосунки у ній це основа для здоров'я як психологічного так і фізичного. Кожна родина повинна пам'ятати що основна задача батьків це турбота і виховання дітей.

На формування рівня самооцінка так само впливає рівень тривожності дитини. Що ж взагалі таке тривожність найбільш детально описав визначення тривоги Є.П. Ільїн, він писав що «тривога представляє собою, емоційний стан

острого болісного безмістовного занепокоєння, який пов'язан у свідомості індивіда з прогнозованою невдачею, небезпекою або очікування чогось важливого для людини в умовах невизначеності». Взагалі можна сказати що тривожність це емоція, відчуття, стан який можна віднести до негативного, який викликає психологічний дискомфорт та нервово - психічну напругу. Тривога не має чіткої причини для виникнення, це часто ймовірне переживання. Це відчуття дає дитині відчуття слабкості неспроможності подолання проблеми, апатію та знесилення. Отже коли дитину виховують батьки з авторитарним або ліберальним стилем виховання рівень її тривожності збільшується.

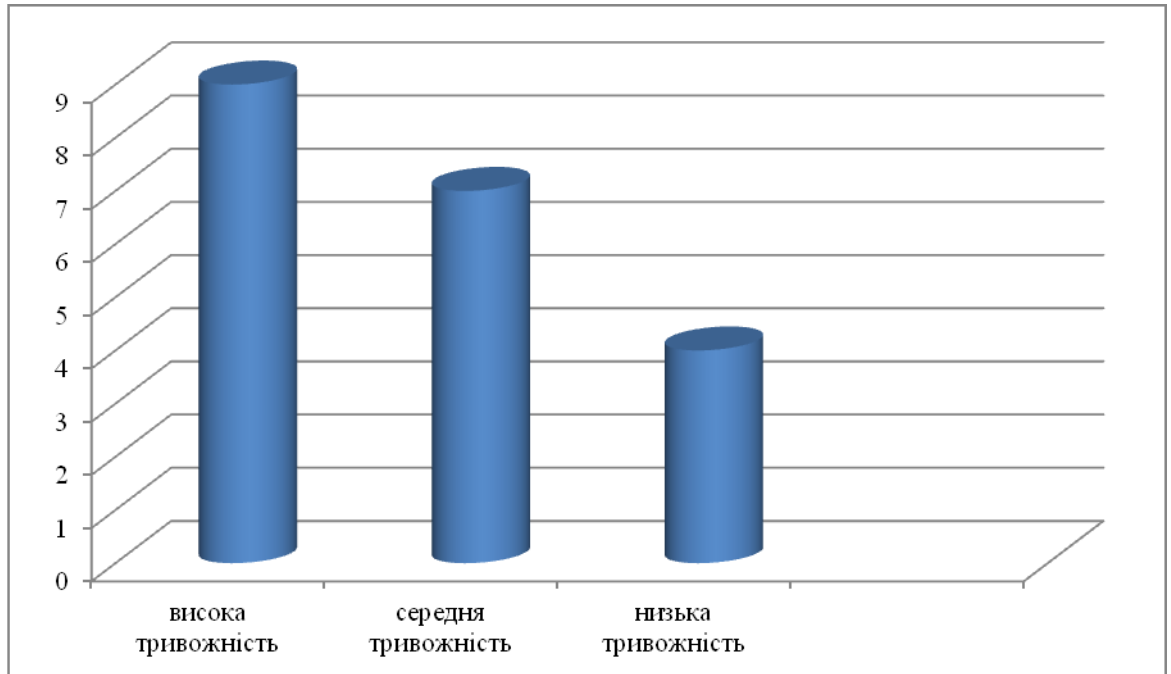
Тривожність може бути як фізична – готовність організму із взаємодією з невідомими об'єктами або у нових обставинах. А також психологічна тривожність, рівень якої для кожної людини може бути свій індивідуальний, його ще називають оптимальним.

Рівень тривожності демонструє внутрішній стан дитини стосовно тої чи іншої ситуації, та опосередковано демонструє її відношення у стосунках з батьками, однолітками, вчителем.

Підвищений стан тривожності у дитини горить про те що вона важко справляється із адаптацією до різних соціальних ситуацій. Дитина починає підсвідомо формувати негативне ставлення до самого себе, як до такого що не може впоратись із ситуацією, є слабких невмілим, обмеженим, перестає вірити у власні сили. З'являється страх зробити помилку, внутрішні сумніви у власній спроможності. Дитина перестає бути ініціативною активною упевненою у собі, що є показником низької самооцінки. Дитина не бачить об'єктивно своїх можливостей вона бачить себе крізь призму негативу. Дитина не приймає себе та відчуває провину перед батьками за те що не така якою її хочуть бачити батьки. Такі діти навіть на похвалу реагують неоднозначно з недовірою. Він не вірить тому що кажуть сторонні тому що внутрішній критик, постійно незадоволений.

Для аналізу вище сказаного було використано тест на виявлення ситуативної тривожності Спілбергера - Ханіна, який продемонструє рівень тривожності у дітей.

На основі аналізу результатів дослідження можна зробити висновки, що рівень тривожності у 45% (9 дітей) дітей мають високу тривожність; 35% (7 дітей) мають середню тривожність, 20% (4 дітей) мають низьку тривожність.

Рис. 3.4. Дослідження тривожності у дітей

Діаграма наглядно показує зв'язок тривожності із самооцінкою дітей і стилем виховання батьків.

Висока тривожність може бути пов'язана із соціальним рівнем, складним психологічним станом дитини, та віковою особливістю. А також із особливістю фізичного та психологічного розвитку.

Дитина з високою тривожністю має занижену самооцінку не відчуває себе у безпеці, не впевнена у власних силах та можливостях, боїться тиску зі сторони дорослих, має труднощі у спілкуванні, також його хвилюють майбутні невдачі. Тобто ми розуміємо що оцінка зі сторони оточення є важливою у цьому віці. Особливо важливим фактором є спілкування та підтримка батьків. Отже можна сказати що авторитарний стиль сімейного виховання як і ліберальний не

може закрити потреби дитини у визнанні, любові, підтримки, та сформування у дитини відчуття захищеності та власної цінності.

Середній та завищений рівень самооцінки є у дітей із середнім рівнем тривожності та з ліберальним стилем виховання та з індиферентним.

Низькій рівень тривожності та адекватну самооцінку мають діти батьки яких використовують авторитетний (демократичний) стиль виховання дитини.

Аналізуючи усе вище написане можна з впевненістю сказати що стиль сімейного виховання безумовно впливає на рівень самооцінки дитини молодшого шкільного віку.

3.3. Практичні рекомендації що до формування здорової самооцінки у дітей молодшого шкільного віку

Вчені, науковці та психологи усього світу останні десятиріччя вивчають вплив модель виховання та її вплив на становлення особистості. Вже доведено що основні патерни поведінки та ставлення до себе і світу дитина отримує у віці до п'яти років а у період молодшої школи, починає реалізовувати у житті з певними корективами. Тому потрібно зрозуміти що відповідальність за реалізацію та щасливе майбутнє дитини лежить саме на батьках.

Але не лише це є важливою частиною проблеми. У випадках коли більшість батьків звертались до психолога через складних дітей, самі у дитинстві страждали від конфліктів на нерозуміння батьків. Багато спеціалістів прийшли до висновку, що стиль батьківської взаємодії автоматично «записується» у психіку дитини [30,1]. Доросліша людина просто повторює цю поведінку як природну. Таким чином і відбувається наслідування стилю поведінки та спілкування батьків з дитиною з покоління у покоління. Можна сказати що більшість батьків виховують власних дітей так як їх виховували батьки [30, 2].

Одна частина батьків вважає що у цьому немає жодних проблем. – « Ну я ж виріс, одружився, живу і нічого». І їм складно зрозуміти що саме їх внутрішні проблеми не дають можливості побудувати тісні та теплі стосунки з дитиною.

Є і ті що в цілому розуміють недоліки та проблеми стилю виховання який повторюють за власним батьками, і навіть готові змінюватись. Такі люди прислухаються до порад психологів та педагогів, але згодом зриваються тому що не мають досвіду та прикладу іншої поведінки. А зриваючись знову на деструктивний стиль виховання, відчують провину яку і виміщають на дітей. Тобто такі поради психологів не є корисними.

З цього робимо висновок батьків треба не лише просвіщати а й навчати методам правильного спілкування з дітьми [30].

Зараз просвітництвом займаються психологи усього світу. У Європі та Америці сотні тисяч батьків матерів та вчителів пройшли такі курси. І виявилось що батьки готові до змін у спілкування з дітьми, вони швидко вчаться та реалізують у життя нові стилі виховання.

У нашій країні також починають набирати оберти різноманітні групові заняття та тренінги де батьків вчать як будувати здорові та щаслив стосунки з дітьми. Саме такі курси навчання дають чудові результати.

Також зараз існує багато літератури яка допомагає у зміні стосунків з дітьми. Головною задачею якої є розкриття цієї теми, наведення нових прикладів поведінки, зміни негативних установок у вихованні дітей, та пояснення важливості ролі батьків. Тобто просвітницька задача цієї літератури допомагає батькам змінювати стосунки з дітьми.

Нижче ми опишемо основні практичні рекомендації що до стилю виховання дитини, який буде сприяти формуванню здорової адекватної самооцінки у дитини:

- Любов.

Якби просто і не професійно це не звучало для кожного з вас, але доведено що любов та турбота є найголовнішими умовами у виховання дитини. Якщо у стосунках з дитиною ви відчуваєте претензію, злість, або відчуття того що дитина є перепоною на шляху до щасливого життя – все нижче описане не дасть вам результатів. Тому почуття глибокої любові та прихильності є певним чином основою на якій можна будувати ваші стосунки. Якщо ж це не так потрі-

бно звернутися до психолога та попрацювати з цією проблемою, тому що за цим часто стоїть проблема вашого дитинства та прийняття вас вашими батьками.

- Безумовне прийняття .

Що ж це таке, безумовне прийняття? Це означає любити дитину не за її досягнення, відмінні оцінки, перші місця у конкурсах, чи хорошу поведінку, а просто так за те що вона є, і вона ваша дитина.

Причина широко розповсюдженого оцінюючого ставлення до дитини ховається у твердій вірі, що нагорода та покарання - найкращі виховні методи. Похвала дитини закріпить її у добрі, а добре покараєш - відведеш від зла. Але це зовсім не завжди є дієво. Бо є і інша закономірність, чим більше свариш дитину - тим гірше вона стає. А чому це так? Тому що виховання дитини це не дресура. Батьки потрібні дитині не для того щоб побудувати у неї безумовний рефлекс [30,3].

Психологами доведено що потреба у любові та приналежності, одна з фундаментальних потреб, та її задоволення дає можливість нормального розвитку дитини.

- Важливо давати дитині простір для особистого часу та творчості.

Можливість займатись тим що йому подобається, звісно за умови відсутності ризику здоров'я та життя дитини.

- Поважати інтереси дитини та виявляти зацікавленість ними.
- Допомогати дитині у справах коли є потреба, тобто коли дитина прохає про допомогу. У іншому потрібно давати можливість поратись із складнощами самостійно.

Ми розуміємо що у віці молодшого школяра не так багато справ які він робить самостійно, але коли дитина має особистий час та бажання спробувати власні сили, у новій справі – нехай робить це зона його розвитку та зросту. З часом кількість справ які він може робити самостійно зростатиме а з ними і віра у власні сили та у самостійність.

- Приділяти дитині час.

Всі розуміють що ми живимо у складний час коли, весь день розписан люди багато працюють, але теплі і глибинні стосунки будуються лише під час спілкування. Нехай це буде одна година на день але це буде ваша година. І головне вам обом повинно бути цікаво.

- Підтримати дитину в момент невдач та розчарування.

Нехай дитина зрозуміє, що батьки поруч і вони готові підтримати, а коли це можливо допомогти впоратись з проблемою.

- Зовнішні методи підтримки дитини у формуванні корисних звичок.

Це методи списків, плакатів, малюнків які допомагають дитині швидше засвоїти самостійність виконання певних справ.

- Прислуховуйтесь до інтересі вашої дитини, тому що дитина розвивається тоді коли їй цікаво те що вона робить.

Не змушуйте дітей займатись тим що їм не подобається, бо це не принесе результатів та викличе шквал конфліктів у ваших стосунках.

- Вчити дитину на власному прикладі.

Це означає що неможливо привчити дитину до порядку та поваги якщо ви самі цього не робите. Іншими словами не виховуйте дитину- виховуйте себе перш за все.

- Спілкуватись з дитиною, та відповідати на її питання.

Це допомагає будувати ваш авторитет в очах дитини. Саме через спілкування з батьками дитина пізнає світ. Те до чого ви привчите дитину залишиться з нею на усе її життя.

- Включати дитину у родинне коло, на сімейній раді.

Відчуваючи що її слово має важливість, та він також є активною частиною родини, дитина буде відчувати себе повноцінною частиною сім'ї.

- Спиратись на сильні сторони дитини у спілкуванні.

Важливо робити акценти на тому що у дитини добре виходить, де вона має досвід успіху та реалізації і нехай це малий успіх, для дитини це важливо.

- Намагатись уникати ситуацій у яких необхідністю буде покарання.

Спілкування та пояснення проблеми завжди є кращим методом за покарання або фізичне чи психологічне насилля.

- Стимулювати та підтримувати дитину в прагненні її до самостійності.

Саме розуміння що дитина може робити щось самостійно, стимулює у ній віру у себе, та бажання творчості та реалізації. А людина яка вірить у себе не зламна.

- Давати дитині позитивний приклад переживання негативної ситуації через гумор, оптимізм.

Все вище сказане стосується стосунків між батьками та дітьми. Але кожен з нас розуміє, що якщо батьки мають складний внутрішній стан, депресію, невроз, постійний стрес, незадоволення особистим життям, та інші проблеми він не може виконувати роль здорового батьківства. Кожній людині потрібен внутрішній спокій, оптимізм, ресурс на те щоб займатися повсякденними важкими справами та при цьому відчувати себе задоволеними. Тобто можливість бути хорошими батьками залежить від того чи має людина можливість бути щасливою, реалізованою, здоровою.

Отже можна зробити висновок для того щоб дитина була задоволена та мала адекватну здорову самооцінку, важливою є здорова оптимістична атмосфера у родині, ставлення кожного її члена один до одного. А на основі цього вже можна керуючись певними правилами та порадами виховувати дитину, яка матиме здорову самооцінку та позитивне ставлення до себе, що згодом дасть їй можливість стати щасливим дорослим, який з радістю та любов'ю буде спілкуватись із своїми батьками.

Поради для вчителів:

Другою важливою людиною у житті дитини є вчитель. Отже маючи таку поважну роль у житті дитини, особливо молодшого школяра, вчителю важливо розуміти відповідальність за становлення особистості дитини. Нижче ми наведемо поради до будування стосунків учителя та учня.

- Бути доброзичливою і чуйною.

- Фокусувати дитину на порівняння своїх досягнень з собою вчорашнім.
- Вчити дружбі та взаємодопомозі.
- Демонструвати повагу та терпіння.
- Любити свою роботу.
- Проявляти увагу до усіх учнів.
- Згуртовувати та вчити колективізму
- Дати дитині натхнення для навчання.
- Бути відкритою до змін.
- Бути позитивною та радісною.
- Поважати себе та дітей.
- Розвивати моральну та психологічну свідомість.
- Відповідально ставитись до оцінок.
- Відокремлювати особисті симпатії або антипатії.
- Володіти своїми емоціями.
- Мати схильність до постійного удосконалення

Вчитель який любить свою роботу, дітей та вчителювання повинен розуміти що кожна дитина це особистість і вони не бувають однакові тому з кожним потрібно будувати свої особливі стосунки. Досвідчений вчитель це той хто знаходить ключ до кожного дитячого серця, та привчає її до любові до навчання.

ВИСНОВКИ

Самооцінка є важливим фактором у житті людини. Вона не просто показник ставлення людини до себе, вона ще й демонструє відношення людини до оточуючого її світу, показує ступінь адаптивності та стійкості до стресу, вміння бути гнучким до змінних зовнішніх факторів.

Самооцінка це суб'єктивне внутрішнє ставлення людини до самої себе, оцінка власних знань і вмінь яка відбувається через порівняння інших та самого себе, а також через зовнішнє оцінювання оточуючих людину людей. Особливо важливими у даному процесі є сім'я найближчі люди рівень довіри яким наближається до 100%. Важливо пам'ятати що головна структура самооцінки будується безпосередньо до 5 років, а після цього лише доповнюється та корегується.

Після проведення тестування дітей та батьків можемо зробити відсоткове порівняння взаємозалежного впливу стилю батьківського виховання, та самооцінки дітей. Тобто дітей із заниженою самооцінкою виходячи з тестування 30 % ,що відповідає 25% авторитарного стилю виховання який негативно впливає на рівень самооцінки дитини. Також негативно у бік заниження буде впливати індиферентний стиль виховання який отримав 5 % серед опитаних батьків, що відповідає останнім 5% у дітей із заниженою самооцінкою. Також 50 % батьків що обрали авторитетний стиль виховання відповідно мають 50% дітей від загальної кількості, у яких самооцінка знаходиться на адекватному рівні, а ліберальний стиль, що обрали 20% батьків, відповідає 20% дітей із завищеною самооцінкою. Через цей тест наочно можемо побачити як безпосередньо стиль батьківського виховання впливає на самооцінку дитини.

Робимо висновок що батьки які забажають змінити стиль виховання дитини у бік авторитетного (демократичного) можуть чекати, що через те що самооцінка у дитини ще гнучка, вони зможуть підняти або опустити самооцінку у

бік адекватної. Отже дитина отримає можливість зростати у більш сприятливих умовах для формування самооцінки, та розвитку особистості.

Також ми можемо побачити пряму залежність заниженої та завищеної самооцінки та тривожного стану дитини. У роботі були надані результати тестування дітей на рівень тривожності, і ми побачили взаємозв'язок та відповідність у відсотках дітей з порушеним рівнем самооцінки у загальній кількості 50% та відповідно 45% дітей з тривожністю, яка відповідає високому рівню. Це ще раз наголошує на те, що дитина із порушенням самооцінки також має високу тривожність. Отже стиль батьківського виховання впливає не лише на самооцінку як на окремий показник, а й на рівень тривожності дитини. Усе вище описане підкреслює важливість обрання правильного стилю виховання, що на мою думку та на думку багатьох психологів які вивчали цю тему вважають саме авторитетний (демократичний) стиль виховання.

Лише коли людина зростає у атмосфері турботи, любові, взаєморозуміння, поваги, вона може вирости гармонійною здоровою як психічно так і фізично. Лише людина із нормальною, адекватною самооцінкою може бути щасливою, реалізованою частиною суспільства. Саме така людина відчуває бажання турбуватись та допомагати близьким, помічає любов та бажає бути корисною як для себе так і для інших. Людина з адекватною самооцінкою не буде мати проблем із невротами та тривожними станами, що у майбутньому дасть можливість не мати проблем із різноманітними залежностями, бо такій людині не потрібно компенсувати внутрішній біль.

Сім'я є основою для формування особистості молодшого школяра. Саме гармонійне або деструктивне виховання у родині є основою для здорової або не здорової психіки малої дитини. Самооцінка формується під впливом родини та ставлення батьків до дитини, адже дитина з абсолютною довірою та відкритим серцем слухає нас та вірить усьому що ми кажемо їй. І якщо батьки хочуть розкрити здібності дитини, відкрити перед нею чудовий світ, треба відповідально ставитись до слів та ставлення до своєї дитини. Підтримка та вміння вислухати

молодшого школяра дають йому відчуття потрібності важливості, дарують дитині ресурс впоратись із складнощами які чекають його у школі.

Розуміючи все це батьки повинні усвідомлювати як багато залежить від них, від їх ставлення та головне бажання навчити надихнути підтримати та створити гнучкі умови виховання дитини. Тому що прояв авторитарного стилю виховання з її жорсткою, холодною та домінуючою позицією зробить дитину слабкою нервовою не впевненою у собі та власних силах а найголовніше те, що стосунки у такій родині будуть зруйновані та втрачені. Ціна такої помилки занадто висока.

Ведичні традиції та традиції Іудеїв кажуть що дитині у віці до перехідного віку погрібна любов, турбота, та можливість вільно пізнавати світ, іншими словами свобода для набуття певного власного досвіду звісно ж із підтримкою батьків. Тому що дитинство як кажуть це доросле життя у мініатюрі. І якщо дитина навчиться поратись із складнощами та перешкодами у дитинстві то і доросле життя буде вдалим.

Самооцінка молодшого школяра не є сталою а є гнучкою і може змінюватись під впливом зовнішніх факторів таких як оцінка вчителя, вербальна оцінка, відношення одноліток та їх визнання, вплив тренерів у гуртках але найголовнішою оцінкою все одно буде ставлення батьків. Не зважаючи на не стійку конструкцію самооцінки, можна відмітити що з часом вона стає внутрішньою рушійною силою та поглядом людини на світ суспільство та самого себе.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учебник для студентов. Москва, 1999.672с.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология. Москва, Академический проект , 2003.493с.
3. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. Брест, 1993. 372с
4. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. Москва:Независимая форма «Класс», 1999. 208с.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания СанктПетербург.: Питер 2001.288с.
6. Андреева Г.М. Социальная психология. Москва : Московский университет, 1988. 432 с.
7. Аникеева Н.Т. Воспитание игрой.. Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1987. 144 с.
8. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценок и учения школьников. Москва: Педагогика, 1984. 296 с.
- 9.Асмолов А.Г. Психология личности.Учебник Москва.: МГУ, 1990.367 с.
10. Астапов В.Н. Функциональный подход к изучению состояния тревоги. *Психологический журнал*, 1992. С13.
11. Белобрыкина О.А. Влияние социального окружения на развитие самооценки старших дошкольников *Вопросы психологии* : издается с января 1955 с 31-39.
12. Бернс Р.С. Развитие «Я-концепции» и воспитание. Москва.: Прогресс, 1986.420с.
13. Бернс Р.С., Развитие Я-концепции и воспитание Москва.: Прогресс, 1986.30-66с.
14. Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Соколова Е.Д. Методика многогранного исследования личности. Москва.: Фолиум., 1994. 175с.

15. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонение. Москва.: Педагогика, 1990.120с.
16. Битянова М.Р., Азарова Т.В. Работа психолога в начальной школе. -М.: Совершенство, 1998. 352 с.
17. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. Спб.- Изд-во «Речь», 2000. 440с.
18. Богомолова Н.Н. Социальная психология. учеб. пособие.Москва. : Аспект Пресс, 2010. 193с.
19. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва., 1968.141с.
20. Бороздина Л.В. Что такое самооценка? *Психологический журнал*.- Москва:1992. 243с.
21. Бороздина Л.В., Видинская Л. Притязания и самооценка Вестник МГУ.№3 1986 3с.
22. Брумнская Г.В., Карабанова О.А., Лидерс А.Г. Возрастно- психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей.Москва., 1991.300с.
23. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. Москва : МГУ, 1976.143с.
24. Волков В.С. Психология младшего школьника. – Москва. Педагогическое общество Россия 2002.128с.
25. Варга А. Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции Вести. МГУ № 4.С. 32-38.
26. Все о младшем школьнике./ Под редакцией Виноградовой , Москва., Вентана – Граф, 2004.400с.
27. Выготский Л.С. Вопросы детской возрастной психологии. Собр. Соч.: В 6-ти Т.3 Москва., 1983.369с.
28. Выготский Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии Собр. Соч.: В 6 т. Т.5 Москва., 1984.433с.

29. Гончаренко С.А. Український педагогічний словник.-К.: Либідь, 1997. 376с.
30. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? Москва., 2000 .240с.
31. Гловацька О.В. Психогігієна сімейних взаємовідносин. Забезпечення психічного здоров'я розвитку дитини завдання батьків. НМП Вінниця, 2010-20с.
- 32.Гамезо М.В. Герасимова Л.О. Старший дошкольник и младший школьник. Психодиагностика и коррекция развития .Орлован Москва: Институт практической психологии 1998. 256с.
- 33.Гозман Л.Я. Шлягина Е.И. Психологические проблемы семи Вопросы психологии Москва 1985. -186-187с.
34. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. Москва., 2001.627с.
35. Голод С.И. Стабильности семьи. Львов.: Наука, 1984.134 с.
- 36.Гребенников И.В. Воспитательный климат семьи. Москва.:Знание, 1976. 49с.
37. Джайнот Х.И. Родители и дети Москва.: Знание 1996 .17-29с.
38. Детство. Отрочество.Юность. Толстой Л.Н. Москва. Советская Россия 1986.319с.
39. Захарова А.В. Структурно- динамическая модель самооцінки Вопросы психологии Москва: Знание 1989. с. 5-15.
40. Захарова А.В. Формирование самооценки в учебной деятельности// психологические проблемы в учебной деятельности школьника. Москва,1977.311с.
41. Иванов Н.Н. Влияние отношения родителей к ребенку. Научная статья Северо-восточный федеральный университет. Сборник материалов Общеуниверситетской конференции научной молодежи СВФУ-2018Под ред. Н.В. Малышевой Якутск 2018.720с.
42. Ительсон Л.Б. Становление личности - Сыктывкар 1982 .233с.
43. Ковалев С.В. Психология современной семьи. Москва : Просвещение, 1988 . 208 с.

44. Курпіта О.А. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку :Тернопіль: ТНТУ, 2019. 94 с.
45. Кошонько Г.А. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини Київ 2010.10с.
46. Кулагина И.Ю. Младшие школьники: особенности развития . Москва.: Эксмо, 2009.176с
47. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание.Москва., 1999.232с.
48. Липкина А.И. Самооценка школьника Москва Эксмо., 1980. 156с.
49. Липкина А.И. Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной деятельности. Москва., Свема 1968.232с.
50. Москаленко В.В. Соціалізація особистості Київ Фенікс 2013. 540 с.
51. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество Учебник для студентов ВУЗов. Москва.: Академия, 1997. 456 с.
52. Немов Р.С. Психология. Кн. 2. Психология образования. Москва, 2007.494с.
53. Петрановская Л.В. Тайная опора привязанность в жизни ребенка. Киев,Ранок 2019.288с.
54. Прохоров А.О. Психология психических состояний: *Сборник статей*. Вып.6 Казань: Казанский государственный университет им В.И. Ульянова-Ленина, 2006. 578с.
55. Родители и дети. Психология взаимоотношений/Под ред. Е.А. Савиновой и Е.О. Смирновой Москва. «Когито центр»2003.230с.
56. Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию. Москва.: Эксмо-Песс, 2001. 437 с.
57. Спиваковская А.С. Психотерапия, игра, детство, семья Том2. Москва. Апрель Пресс 2000.342с.

58. Романова Р.М., Филонов Г.Н., Волков Г.Н., Печко Л.П. Становление самосознания личности школьника Под общ. ред. Р.М. Роговой. Москва: ГосНИИ семьи и воспитания, 2003.112с.

59. Тичинська Н. Пантюк М., Роль вчителя у процесі становлення особистості учня крізь призму педагогічної спадщини Москва. Пирогова. *Молодь і ринок* №2, 2012.85с.

60. Ушакова І.М. Психологія сім'ї . Національний університет цивільного захисту України Конспект лекцій. Харків, 2017.83с.

61. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. Москва.Наука, 1979. 75с.

62. Цуркан Т.Г. Взаємини батьків та дітей.*Наука і Освіта* № 3, 2015.28с.

63. Види дисфункціональних сімей та їх ознаки URL:

<http://www.startpedahohika.com/sotems-836-1.html>

64. Селье Ганс, Стресс без дистресса. С 1-23

<https://www.rulit.me/books/stress-bez-distressa-read-15443-1.html>

ДОДАТОК А
Опитування тест для батьків « Стратегії сімейного виховання».

Інструкція: С помощью этого теста попробуйте оценить свою собственную стратегию семейного воспитания. Из четырех вариантов ответа выберите самый, для Вас предпочтительный.

1. Чем, по вашему мнению, в большей мере определяется характер человека - наследственностью или воспитанием?

- А. Преимущественно воспитанием.
- Б. Сочетанием врожденных задатков и условий среды.
- В. Главным образом врожденными задатками.
- Г. Ни тем, ни другим, а жизненным опытом.

2. Как вы относитесь к мысли о том, что дети воспитывают своих родителей?

- А. Это игра слов, софизм, имеющий мало отношения к действительности.
- Б. Абсолютно с этим согласен.
- В. Готов с этим согласиться при условии, что нельзя забывать и о традиционной роли родителей как воспитателей своих детей.
- Г. Затрудняюсь ответить, не задумывался об этом.

3. Какое из суждений о воспитании вы находите наиболее удачным?

- А. Если вам больше нечего сказать ребенку, скажите ему, чтобы он пошел умыться (Эдгар Хоу)
- Б. Цель воспитания - научить детей обходиться без нас (Эрнст Легуве)
- В. Детям нужны не поучения, а примеры (Жозеф Жубер)
- Г. Научи сына послушанию, тогда сможешь научить и всему остальному (Томас Фуллер)

4. Считаете ли вы, что родители должны просвещать детей в вопросах пола?

- А. Меня никто этому не учил, и их сама жизнь научит.

Б. Считаю, что родителям следует в доступной форме удовлетворять возникающий у детей интерес к этим вопросам.

В. Когда дети достаточно повзрослеют, необходимо будет завести разговор и об этом. А в школьном возрасте главное - позаботиться о том, чтобы оградить их от проявлений безнравственности.

Г. Конечно, в первую очередь это должны сделать родители.

5. Следует ли родителям давать ребенку деньги на карманные расходы?

А. Если попросит, можно и дать.

Б. Лучше всего регулярно выдавать определенную сумму на конкретные цели и контролировать расходы.

В. Целесообразно выдавать некоторую сумму на определенный срок (на неделю, на месяц), чтобы ребенок сам учился планировать свои расходы.

Г. Когда есть возможность, можно иной раз дать ему какую-то сумму.

6. Как вы поступите, если узнаете, что вашего ребенка обидел одноклассник?

А. Огорчусь, постараюсь утешить ребенка.

Б. Отправлюсь выяснять отношения с родителями обидчика.

В. Дети сами лучше разберутся в своих отношениях, тем более что их обиды недолги.

Г. Посоветую ребенку, как ему лучше себя вести в таких ситуациях.

7. Как вы отнесетесь к сквернословию ребенка?

А. Постараюсь довести до его понимания, что в нашей семье, да и вообще среди порядочных людей, это не принято.

Б. Сквернословие надо пресекать в зародыше! Наказание тут необходимо, а от общения с невоспитанными сверстниками ребенка впредь надо оградить.

В. Подумаешь! Все мы знаем эти слова. Не надо придавать этому значения, пока это не выходит за разумные пределы.

ДОДАТОК Б

Тест для дітей на виявлення рівня тривожності Спілберга –Ханіна

Хід роботи : 1. Обстежуваному пропонується - " Уважно прочитайте кожне з наведених тверджень і закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе відчуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтеся. Перша відповідь, зазвичай, яка приходить в голову, є найбільш правильною, адекватною Вашому стану". 2. Проводиться тестування з використанням опитувального бланка

Опитувальний бланк ситуативної тривожності (Спілбергера-Ханіна)

№	Ситуація	Ні	Напевно	Вірно	Дійсно вірно
1	Я спокійний				
2	Мені нічого не загрожує				
3	Я відчуваю себе напружено				
4	Я відчуваю жаль				
5	Я відчуваю себе вільно				
6	Я розчарований				
7	Мене хвилюють можливі невдачі				
8	Я відчуваю себе відпочившим				
9	Я стурбований				
10	Я маю відчуття внутрішнього задоволення				
11	Я впевнений у собі				
12	Я нервую				
13	Я не знаходжу собі місця				
14	Я напружений				
15	Я не відчуваю скованості				

16	Я задоволений				
17	Я заклопотаний				
18	Я надто збуджений і мені не по-собі				
19	Мені радісно				
20	Мені приємно				

Показчик ситуативної (реактивної) тривожності розраховується за формулою:

$$PT = \sum 1 - \sum 2 + 35,$$

де $\sum 1$ – сума закреслених цифр по пунктах 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13,14, 17,18;

$\sum 2$ – сума закреслених цифр по пунктах 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Якщо РТ не перевищує 30, то, особа, яку опитували, не відчуває особливої тривоги, тобто у неї в даний момент виявляється низька тривожність. Якщо сума знаходиться в інтервалі 31-45, то це означає помірну тривожність. При 46 і більше - тривожність висока.

Дуже висока тривожність (> 46) прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями.

Низька тривожність (менше 12), навпаки характеризує стан як депресивний, з низьким рівнем мотивації. Але іноді дуже низька тривожність у показниках тесту є результатом активного витіснення дитиною високої тривоги з метою показати себе з кращого боку.